

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

II. füzet.

A kolozsvári Kalandos-társulatok.

(Első közlemény.)

Az egyházi társulatok annyira elszaporodtak a középkor utolsó évszázáiban, hogy egy és ugyanazon városban számos hasonló társulat létezett.

Főgondjuk valami jótékony vagy egyházi célra irányult.

Templom vagy oltár javára alapítványokat tettek, a temetési költségek fedezésére pénztárakat létesítettek, a halottak lelki üdvéért misét mondattak, vagy szegények ellátásáról, betegek ápolásáról, alamizna kiosztásáról stb. gondoskodtak.

Össze valának kötve mindezen társaságok a társas szellem és a kölcsönös szeretetre kötelező testvériség kapcsolata által; s minél korábbi időkre tekintünk vissza, annál inkább jogi természetűek voltak e társulatok, melyek saját alapszabályaik szerint működve, tisztviselőiket és elöljáróikat választották, a társaságnak tagsági díjak-, ajándék- és hagyományokból eredett vagyonát kezelték és a társaság céljaira fordították. Gyakran tulajdon házok is volt, mely gyülekezeti helyül és lakomák alkalmával éttermül szolgált.

Ezen egyházi társulatok a mi korunk egyleteitől kivált abban különböztek, hogy ez utóbbiak csak egyetlen egy cél érdekében működnek; de különböztek a jótékony alapítványoktól (piae causae) is, melyek többnyire ezen egyházi társulatok talajából nőttek ki.

Ezen társulatok tagjai lehettek úgy papok, mint laikusok, férfiak úgy, mint nők.

De léteztek kizárólag papokból alakult társulatok is. Ezekhez tartoztak eredetileg az úgynevezett kalandos-társulatok, melyek egy határozott kerület papjainak azon szokásától kapták nevüket, hogy minden hó első napján (Calendis) hivatalos ügyeik elintézésére, közös isteni tisztelet tartására és közös étkezésre gyűltek össze.

Ezen kalandos-társulatok főképp, de nem egyedül, vallásos célokat igyekeztek megvalósítani. Alapszabályaikban nem csak a társas együttléteket rendező parancsolatok vegyülnek össze a lelki üdvre irányuló gonddal, hanem a társaság előljárósága joghatóságot is gyakorol tagjai fölött, kik perlekedéseiket mindenekelőtt a társaság előljárósága eleibe vinni tartoznak.

E társulatok egyenrangú és egyenjogú személyek (pares) egyesületei valának, kiket a személyes összetartozóság kapcsa egyesített; s mert e kapocs igen benső vala, s a fratres a legrégebb és egymáshoz legközelebb álló társak, azért ezen társulatokat fraternitatis-, confraternitates-nek nevezték.

Az idő folyamán számos árnyalatai képződtek e társulatoknak.

Léteztek férfiak és nők, polgárok és parasztok-, világi és egyházi, nemesi, sőt fejedelmi személyekből alakult társulatok is.

Hogy a kalandos-társulatok főképp a XIV-dik és XV-ik évszázadban nagy elterjedettségnek örvendtek Európaszerte, az általánosan el van ismervé.

Mint hogy értekezésem szűk keretében alig tudom magokat a belföldi s főleg a kolozsvári kalandos-társulatokat is megismertetni, azért a külföldiek tekintetében meg kell elégednem néhány tájékoztató mű idézésével.¹⁾

A hazai kalandos-társulatok történetét már többen érintették: így bár csak mellékesen *Szilágyi Sándor* és *Fraknoi Vilmos* »A kalandosok történetéhez«²⁾ című rövid czikkeikben. Behatóbban tárgyalják *Seiwert Gusztáv* és *Fabritius Károly* a nagy-szebeni és szász-kézdi (segesvári) kalandosok történetét. Külön kiemelés érdemelnek e helyen még *Mailáth Bélá*-nak »A lipótvármegyei kalandosok«³⁾ és a »Kalandos-társulatok«-ról⁴⁾ írt értekezései.

Az utóbb említett értekezésében Mailáth B. az 1885-ig ismeretessé vált hazai kalandos-társulatok nagy részét világosan és helyesen feltüntető módon tárgyalta.

A legtöbb eddig leírt hazai kalandos-társulat *egyházi kalandos*

¹⁾ Wilda, *Gildenwesen im Mittelalter*; Hüllmann, *Geschichte des Städtewesens*; Hegel C. *Städte und Gilden der german.* V. im M. a.; Blumberg: *Die Kalandsbrüder*, Chemnitz 1721; Ledebur: *Märkische Forschungen* IV. Berlin 1850; Gierke O.: *Das deutsche Genossenschaftsrecht.* ²⁾ Századok 1876: 87—90 és 343—344 l. ³⁾ Századok 1879: 344—352 l. ⁴⁾ Századok 1885: 563—578 l.

dos,¹⁾ melyek legnagyobbbrészt a XIV-ik évszázban alapítottak s nem csak azért említendők fel első helyen, mert szám szerint meghaladják kalandosaink többi árnyalatait, hanem azért is, mert a később keletkezett kalandosok szervezésénél, úgy látszik, mintául szolgáltak.

Feltűnő, hogy Mailáth előbb idézett értekezésében épen azon kalandosokról nem szól, kik művelődés-történelmi szempontból rendkívül érdekesek, t. i. azon fratres kalendarumról, kik az 1092-ben tartott szabolcsi zsinatnak országos törvénytárunkba is fölvelt határozataiban, t. i. Szt.-László I. v. e 14 és 39 f.-eiben említettnek.²⁾

Rendkívül érdekesnek tartom ezen már Szt.-László korában létezett kalandosokat egyrészt azért, mert működésüket már a XI-ik évszázban (1092-ben) ki tudjuk mutatni, s ennél fogva ők teljes száz huszonhét évvel idősebbek, mint az eddig legrégibbeknek tartottak, kik a Ciszterciák otbgergeni kolostorának alapító-levelében 1219-ben említettnek; másrészt pedig azért, mert szerves összefüggést sejtetnek azon oltártársulatokkal, melyek a mi városunkban is a XIV. és XV-ik évszázban nagyobb számban léteztek és városi iparos- és földműves kalandosaink elődjei gyanánt tekinthetők.

Szervezetökre nézve csak annyit mond Szt.-Lászlónak idézett törvénye, hogy ekkor apátok és szerzetesek nem lehettek e kalandos tagjai. Ezek tehát valószínűleg világi papok voltak, kik adományokat az apátnak a klostromban átadták, a ki azokat a kalandos czikkei értelmében kezelte.

¹⁾ *Kalendae*: conventus Presbyterorum singulis Kalendis mensium; — Sodalitates ad pias causas. Du Cange Gl.

²⁾ Cap. 14. Siquis candelam, sine Presbyteri sui et fratrum licentia, subtraxerit, manum eam, cum qua furtum commisit, decem pensis redimat, Cap. 39. Abbates vel Monachi, inter fratres Kalendarum non sedeant, sed Abbas oblationes fratrum in Claustrum accipiat, et secundum regulam fratribus administret. — V. ö. Battyány J. leges eccl. I. 436 és 441 l. és Endlicher Monumenta, 328 l. Téves ennél fogva Mailáthnak (Századok 1885, 565 l.) azon állítása: „S míg külföldön, az Árpádok századai alatt a kalandosok társulatának létele sok helyütt kimutatható, nálunk a legrégebbnek nyoma a XIII-ik század első feléig vezethető vissza s ez egyen kívül többet constatalni a történelmi bűvárlatnak mostanig nem sikerült.“

Egyházi kalandosoknak tekintendők szerintem az említettek kivül a 24 szepesvármegyei plébános, a megyyesi káptalan confraternitása ¹⁾, továbbá a tarcazi, lipői, nagy-szebeni, szász-kézdi (segvári), nagyváradai ²⁾, egri ³⁾ és zágrábi ⁴⁾ kalandos-társulatok is.

Nem kevésbé kelti föl érdeklődésünket a *Societas militiae Sancti Georgii* nevű társulat, melynek alapszabályait ⁵⁾ 1326-ban erősítették meg.

A társulat czime némileg *egyházi lovagrendre* emlékeztet; de ezen föltevés ellen két nyomatékos érv harczol: először a tagok számának (50) határozottan czélelleses korlátozása s másodsor az, hogy alapszabályait nem a pápa erősítette meg.

E társulat mint »a király testőrsége« is működésének semmi nyomát sem hagyta maga után, úgy hogy addig, míg világosabb és meggyőzőbb bizonyítványok fölött nem rendelkezünk működésére nézve, e társulatot a külföldön is létezett *lovag-kalandosok* sorába kell utalnunk; mert a fegyverképeség a XIV-ik évszáz alatt hazánkban is csak a valódi szabadokat illette meg.

Hogy a Szt.-György vitézei társulatának tagjai előkelők és jó-módúak voltak, azt abból vélem következtetni, hogy alapszabályaik őket halotti misék mondatására és a társak temetési napjain áldozatok felajánlására kötelezték.

Nem mellözhető hallgatással továbbá az 1402-ből való *Liber Confraternitatis Corporis Christi* ⁶⁾ sem; még pedig nem csak azért, mert Zsigmond király és neje is ott található e társulat tagjai közt; hanem azért sem, mert alapszabályaiban erősen kidom-borodnak a kalandos-társulatok fő-eivei és jellemvonásai.

A legtöbb kalandos-társulat, úgy bel- mint külföldön, már a hitújítás korszakában megszűnt, talán a megváltozott vallásos nézetek, vagy elfajulás következtében, vagy más előttünk ismeretlen indokokból.

S mert hazánk az az ország, melyben már a XI-ik év-

¹⁾ Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde II. 213 l.

²⁾ Bunyitai Vincze: A váradi püspökség stb. II., 290; III. 45. 141 és 144 l.

³⁾ Battyány I. Leges eccles. III. 281. l.

⁴⁾ Battyány J. id. h. III. 217 l.

⁵⁾ Fejér cod. dipl. VIII. 3, 163–170 l.

⁶⁾ Fejér cod. dipl. X. 4. 155. l.

százban a legrégibb eddig ismeretes kalandosok működtek s mert tudtom szerint még csak egyetlen egy város létezik, — az erdélyi részek fővárosa, — melyben több mint öt évszáz óta kalandosok minden félbeszakítás nélkül működtek s még manap is működnek: azért szerintem a hazai jog- és művelődéstörténelem nem térhet ki ezen érdekes kérdés fejtegetése elől.

Értekezésem célja ennél fogva a kolozsvári kalandos-társulatok keletkezésének, szervezetének, történelmi fejlődésének és jelenlegi működésének rövid ismertetése.

I.

IV-ik László királynak 1275-ik évi adománylevele Kolozsvárt, mint villa *Kuluswar*-t tünteti fel, melyet a király Péter, az erdöntúli püspöknek adományoz. A villa *Kuluswar* ennél fogva az erdöntúli püspök véduri hatalma alá került.

III-ik Endre király kiveszi a püspöki birtokok lakosait és vendégeit s nevezetesen Kolozsvárt is, az erdélyi vajda, a főispánok, valamint minden más bíró hatósága alól s őket csak arra kötelezi, hogy az erdélyi egyház püspökének bírāja, vagy saját bírójuk (*villicus*) előtt megjelenjenek, s azon esetre, ha a püspök vagy az ő birái az igazság kiszolgáltatásában hanyagok lennének vagy igazságot nem szolgáltatnának, az ügyet a királyi felség elé vihessék eldöntés végett.¹⁾

Róbert Károlynak 1316—1336-ik évi kiváltságlevele Kolozsvárt már mint várost tünteti föl.

A város lakosai föld-, ház-birtosok- és lakosokra (*inquilini*) osztva, évenként, még pedig Szt.-Márton napján, fizetik meghatározott adójukat (az ismeretes *census Sancti Martini*-t) épügy, mint a többi erdélyi szászok. Hatvan-hatvan mansio után egy-egy jól felszerelt harczost kellett állítaniok a király zászlai alá.

Bírójukat (*villicus*) közös akarattal és egyetértéssel szabadon választhatták. E bírójuk a köztük és területükön támadó összes peres ügyekben döntött, kivéve a gyilkosság, lopás, rablás, gyújtogatás és súlyos testi sértés (*vulgo seb-baj*) eseteit, melyekben a királybíró (*judex noster*) és a *villicus* is ítélkezve, olyformán osztották föl e

¹⁾ Jakab Elek id. h. I. 27. l.

peres ügyeket egymás között, hogy azok kétharmada a királybíróra, egyharmada pedig a város-bíróra esett.

A város polgárainak árúi az erdélyi részek városaiban és más helyeégeiben adómentesek valának.

A plébánost más királyi városok módjára és szokása szerint szabadon választhatták. Törvényesen és igazságosan szerzett földbirtokukat erdőkkel rétekkel, szántóföldekkel együtt háborítatlanul bírhatták, mindamellett idegen jog sérelme nélkül.¹⁾

Nagy Lajos király az erdőntúli egyházi és világi főhatóságok hatáskörét szabályozza²⁾ és 1377. pünkösöd másodnapján kelt kiváltságlevelében megengedi, *hogy Kolozsvár polgárai és vendégei saját pecsétet és városi czimerül hármastornyot használjanak.*³⁾

Ezen városi szabadság jogi talajából csiráztak s fejlődtek ki a város lakosainak különböző egyesületei és iparos cézei is, melyek kivált Zsigmond és Mátyás királyok kiváltságlevellei alapján gyors és örvendetes felvirágzásnak indultak.

A városi adófizetőknek Róbert Károly idejében, már három osztályba sorozása arra enged következtetni, hogy ekkor iparosok nagyobb számban lakták a várost.

Noha a rendelkezésemre állott czéh-rendszabályok legnagyobb részt a XV-ik évszázából valók, még sem merész vagy épen alaptalan azon föltevés, hogy városunkban már a XIV-ik évszázban léteztek egyes cézek, melyek kezdetben szokás szerint szabályozták viszonyaikat mindaddig, míg jelentőségük és tagjaik száma is annyira emelkedett, hogy mint a városi életnek számot tevő eleme czéh-rendszabályaik megerősítésének nagyrabecsült és értékes kedvezményét a sikerre való kilátással kérhessék a város tanácsától.

Mailáth Béla «A kalandos-társulatok»-ról irt értekezésében⁴⁾ kétségtelennek tartja azt, «hogy a cézek alakulásának első csirája a kalandos-társulatok szövetkezetében található fel. S míg az ipar, fejlődése történetében világi férfiak által alapítva — egyszer mindenkorra kitzűzött céljait következetesen szem előtt tartotta, s mindig ugyanazon pont, a tökéletesedés felé haladott: a «kalandos-társulatok, melyek vallási intenciók szempontjából egyházi férfiak

¹⁾ Jakab Elek id. h. I. 31—33; 41 l. ²⁾ Jakab Elek id. h. I. 45—46. l.

³⁾ Jakab Elek id. h. I. 83. l. ⁴⁾ Századok 1885. 563 és k. ll.

által alakultak s eredetileg vallási célokkal bírtak, időszakonként letértek újtokról, s megváltoztatva feladatukat, majd honvédelmi, majd pedig politikai áramlatok által sodortattak s gyakran oly tényezőkként szerepeltek a hazai történelem terén, melyek legkevésbé sem sejteték első céljukat: a vallási buzgalom terjesztését.

Mailáth hypothesise nagyon csalogató; de első tekintetre mégis kissé merésznek tűnik fel, mert a támogatására felhozott kalandosok majdnem kizárólag *egyházi* kalandosok. A kecskeméti kalandos és a Szt.-György vitézei társulatának története szerintem nem eléggé ismeretes s csak erős általánosítás mellett használható fel azon állítás igazolására, hogy a kalandosok letértek újtokról, s hogy bennök a czéhek első csirája rejlik.

Hogy «kalandos»-nak czimzett társulattól nálunk iparos-czéh fejlődött volna, azt okmányilag kimutatni eddig még nem sikerült.

Hogy azonban az u. n. *oltár-társulatok* legalább Kolozsvárott szerves összeköttetésben voltak egyes iparos-czéhekkel, azt époly kétségbevonhatlanul fogom bebizonyítani, mint azt, hogy egyes kolozsvári iparos-czéheknek XVI-ik évszázbeli rendszabályaiban már benfoglaltatnak a manap működő kalandosok czikkeinek lényeges pontjai.

A kalandos-társulatok és az iparos-czéhek alapszabályainak összehasonlítása azon eredményre vezet, hogy e társulatok szervezetében és igazgatásában igen sok feltűnő hasonlatosság létezik.

Ha abból a föltevésből indulunk ki, hogy mindenütt, a hol iparosok kalandost alapítottak, idővel az ipar művelésére és fejlesztésére, valamint a tagok társas életének rendezésére vonatkozó törekvés háttérbe szorította a kezdetben uralkodó vallási célokat, *akkor nem csak azt magyarázhatjuk ki minden nehézség nélkül: mikép alakultak át az egyházi társulatok világi czéhekké, hanem azt is meggyőzőleg ki tudjuk mutatni: mikép keletkeztek a kolozsvári földműveseknek még jelenleg is létező kalandosai.*

Mint hogy a kolozsvári kalandosok ismertetését tüstem ki feladatúl, szigorúan kell ragaszkodnom a tényleg kimutatható tejlődési folyamatnak hű feltüntetéséhez.

E fejlődési folyamat a czéh-intézmény helyes felfogása nélkül nem érthető meg. A ki a középkori társulatok szervezetét és mű-

ködését a mi korunk szemével nézve írja le, az csak torzképet alkothat.

A czéhek a középkori városok életében a munka szervezése, az ipar fejlesztése és emelése s a polgári osztály megeremtése által a művelődésnek állandó és értékes szolgálatot tettek. Époly tagadhatatlan, mint köztudomású tény, hogy a czéhek, mint ugyanazon vagy hasonló ipart űző kisiparosok vagy kiskereskedők egyesületei, tagjaik magatartására, foglalkozására sőt egész életére döntő befolyást gyakoroltak. Hisz a czéhek rendszabályai a legrészletesebb határozatokat tartalmazták a felvételre és kilépesre, a tanulási, vándorlási időre s a remekre vonatkozólag. A czéh felügyeleti joga és fegyelmi hatalma egyaránt kiterjedt úgy a tanoncokra és legényekre, mint az összes mesterekre is. A munka minősége, mennyisége és árának meghatározása, összejövetelek, ünnepélyek és temetések rendezése, a czéh kebelében támadt meghasonlások kiegyenlítése, s több effélék a czéhek előjáróinak hatásköréhez tartoztak.

A régebbi időben a rendek taglalásáról és azoknak egymás közti viszonyáról még a XVII-ik évszázban is uralkodott szigorú és minden másrendű elemet kíméletlenül kizáró felfogásnak remek tanúja városunknak híres „*Successioról való tractatus*“-a, s különösen annak VII-ik czíme, *mely a polgári elemet teljesen elkülöníti úgy a nemességtől, mint a parasztságtól.*¹⁾

Titulus VII. §. 1. Az régi szent királyok, kik az országot három részre osztották, tudniillik *nemességben, parasztságban és városi rendekben*, mindeniket külömb-külobb törvényekkel úgy rekesztették el egymástól, hogy semmi elegyedés köztök ne lenne, és mind az nemességet, mind az parasztságot az városi rendektől elválasztván külömb rendtartást és törvént privilegiumot attak *azoknak, kik kőfal közé szorúltanak, mely városi rendet az benne valóknak egyességéről neveztenek civitasnak, azért, hogy egyarányú törvénnel élnének és egyarányú méltósággal birják egymást.*

§. 2. Az nemességet pedig, mint méltóságosb személyeket mind törvénnel és mind helylyel fellyebb ékesítették és az egész

¹⁾ Kolosvári és dr. Óvári: A magyar törv. hat. k. jogszabályainak gyűjteménye: I. 262—3. Jakab Elek Okl. tár II, 190—191. l.

ország birodalmát nekik engedték, hogy mezőben lakván. az országot őrizzék és annak hasznát derékképpen ők vennék. Sőt fejedelmeket is közülök választanának, ezeket erősebb törvénnyel ékesítették meg és nagyobb szabadságban akarták hogy lakjanak. Így azért az nemeseket, kiknek az parasztságot alája vetették, az városi rendtől oly módon választották el, hogy főképpen itt Erdélyben az nemességet nem akarták, hogy városban szállyanak, az városok is penig igen távoztatták, *hogy az ő egyességeket, mely egyarányú személyeknek egyenlőségében áll, meg ne háborítanák azzal, hogy nagyobb méltóságbeli személyeket hadnak közikben szállani.* Ennek okaért nem bocsátották be az külső nemességet közikben, hogy az köztök való egyességet nem akarták megelegyíteni.

§. 3. Ezt az egyességet azért miképpen *hogy ez város az ő fundalásától fogva ezképpen tartotta meg, hogy külső nemes embert senkit be nem vettek*, hanem ha születése szerént városi személy volt. *Mostan is semmi szín alatt be nem bocsátja*, és semmi örökös vagy állandó igasságot azoknak nem engedhet, *hogy az ő uniojok és egyességek fel ne homollyon.*

§. 4. Miért penig hogy látják, hogy az nemes népek valami szükségből az ő honnyokat elhagyván házasság által akarnak beférközni, és magoknak itt ben tulajdonságot keresni az városban, és ekképpen a városnak egyességét jövődöben felháborítani: ilyen nyavalyáknak eleit vevén idein, miképpen az mű eleink is az városnak fundalásától fogva, mind ez ideiglen megtartották, mostan is tetszett és örökké megmaradandóképpen közönséges akaratból. egy értelemből megváltozhatatlanul elvégeztetett, *hogy miképpen az városi népek az ő megholt külső nemes atyokfiai jószágának bírására nem bocsátatnak, és az városi atyafiaknak az nemes jószágot bírni nem hadgyák. stb. stb.*

A hazai czéhek alakulására, szervezetére, belső és külső életére nézve dr. Szádeczky Lajos egy. tanár akadémiai székfoglaló értekezésére¹⁾ hivatkozom, mely a hazai czéhek történetének rövid, de igen vonzó és hű leírását tartalmazza, s melynek tudományos értékét a hazai czéheknek nagy gonddal és körültekinté-

¹⁾ A m. tudom. akadémia tört. értekezéseinek XIV. 7-ik sz. 2.

téssel összeállított lajstroma tetemesen emeli a hazai iparügyet tanulmányozók részére.

Ezek előrebocsátása után az u. n. *oltár-társulatokra* térek át, melyek szerves összeköttetésben állottak egyes iparos czéheinkkel.

Oltár-társulatnak első nyomát városunkban abban az 1368-ban hozott ítéletben vélem felismerhetni, melyet a gyula-fehérvári káptalan egyrészt Szabó György kolozsvári polgár között, másrészt a piaczi egyházbeli Szt. Katalin dicsőségére alapított oltár-társulat (*confraternitas altaris beatae Katharinae virginis et martiris*), a szegények kórháza oltártársulata, valamint a boldogságos szűz Mária de Kolosmonostra dicsőségére alapított klastrom közt kegyes alapítvány tárgyában lefolyt perben hozott.

Ezen ítélet két oltár-társulat lételéről tanúskodik ugyan, de azok szervezetére és működésére nézve fájdalom bővebb felvilágosításokat nem ad.¹⁾

István az erdélyi püspök 1408 febr. 10-én kiállított okmányában kijelenti, hogy Bülkisser Jakab, a szabad művészetek mestere, Mwn Miklós bíró és Baumann János fia, Keresztély, kolozsvári polgárok, saját és társulatuk összes tagjai nevében „*in honorem beate Katherine Christi Virginis et Martiris gloriose in ecclesia b. Michaelis Archangeli parochiali de predicta Koloswar laudabiliter institute*“ egy szőlőt és két mézárszékét adományoztak azon kikötéssel, hogy a plébános hetenkint a halottak lelki üdvéért állandóan misét mondjon *ac processioni cuiuslibet funeris exulis per dictos fratres debite sepulture tradendi ad ecclesiam cum cantu conducendo iuxta ipsorum fratrum requisicionem tociens quociens opportunum fuerit, perpetuis temporibus, interesse debeat . . .*²⁾

1414. és 1422. közt ismét ki van mutatva a *confraternitas altaris Scte Catharine* a kolozsvári plébános és hívei közt megkötött és az erdélyi püspöktől jóváhagyott kiegyezés tanúsága szerint.³⁾

Aurifaber Jakab Anna nevű özvegye 1492-ben tett végren-

¹⁾ Jakab Elek id. h. I. 62. l.

²⁾ V. ö. Jakab Elek, Okl. tár I. 147—148. l.

³⁾ . . . perficiatur Missa in ara Corporis Christi feriis quartis. *cum fratribus Confraternitatis Altaris Sancte Katharine cum vocum modulamine* (Jakab Elek id. h. I. 158. l.)

delete¹⁾ gyáníttatja, hogy Szent Katalin oltár-társulata az arany-mívesek czéhével volt összeköttetésben, mivel aranymíves özvegye bizvást leginkább azon oltártársulat javára végrendelkezett, melynek boldogult ura életében tagja vala.

Az aranymívesek czéhe egy másik oltárral (altare Sancti Eligii confessoris) is állott védviszonyban, a mennyiben a nevezett czéhnek 1516-ban keletkezett rendszabályai²⁾ azt rendelik, hogy »ha valaki az esküdt mester tudta nélkül aranyat vagy ezüstöt beolvaszt, a beolvasztott fém felerésze *Szt. Eligius oltárát*, másik fele a tanácsot illeti.»³⁾

Külön művelődéstörténelmi jelentőséggel bír szerintem az aranymíves-czéh 1561-ben megújított rendszabályainak azon határozata, melynek ide vonatkozó része így hangzik: Prudentes, circumspecti Gregorius Etwes, Petrus Filstich *magistri cehae sive confraternitatis magistrorum laudabilis artis aurifabrilis in ista civitate degentium una cum nonnullis ejusdem artis magistris senioribus nostram personaliter venientes in presentiam, nominibus et in personis suis et universorum reliquorum magistrorum aurifabrorum exponere coram nobis curaverunt, qualiter ipsi temporibus ab antiquis peculiarem tenuissent ceham juxta continenciam literarum ipsis per felicis reminiscenciae fratres cives nostros predecessores concessarum, in quibus quidem literis quia supersticiones et officiorum altaris quondam ab ipsis aurifabris in templo nostro parochiali servati nonnulli articuli haberentur veritate lucis evangelii Jesu Christi refulgente ab ipsis magistris contempti et omnino neglecti.*⁴⁾

Az oltár-szolgálatra vonatkozó helye az 1561. évi czéhrendszabályoknak 1627-dik évi magyar fordításában így hangzik: . . .

¹⁾ Jakab Elek, id. h. I, 300. l.

²⁾ Jakab Elek id. h. I. 343 l.

³⁾ Az aranymíves-czéhnek védszentjök, Szent Eligiushoz való viszonya még világosabban tűnik ki a pécsi (1694-ik évi) ötvös-czéh szabályaiból. (Századok 1877. 80^{sz.} l.) Fegyelmen és becsületességén kívül kötelesek a társaság éyenként *Szt. Eligius* napján isteni szolgálaton megjelenni, valamint a kántor-vasárnapokon is. Az új mesternek *Isten és szt. Eligius tiszteletére* 1 negyed próba ezüstöt kell áldoznia, és $\frac{3}{4}$ próba ezüstöt, midőn üzletét kezdi: *ezen ezüst olyan szegény mestereknek, kik már nem dolgozhatnak, felségelésére és eltemetésére fordítatik.*

⁴⁾ Jakab Elek id. h. II, 69. l.

„Mely levelekben mivel hogy valami nemű articulások is-
tentelen bálványozásra valók volnának, az oltárhoz, kit ré-
gentén ők, az ittvaló Szent Mihály nevű egyházban tartot-
tanak és annak tiszteletéhez illendők, melyeket immár ők
az Evangéliomnak igassága, ki a Christusé, megjelenése
után letöttek és elhattanak volna.“¹⁾

A mészáros-czéh-vel egybekötött oltár-társulat a város-
biró- és esküdtek 1422-ben kiállított azon végzéséből tűnik ki, mely
a mészáros-czéhnek a kebelében támadt egyenlenségek és lázon-
gások megfektezésére büntető hatóságot adott, s melynek idevonat-
kozó része ezt mondja: „Quod ipsorum fraternitas, ad honorem di-
vini cultus et reverenciam precipue, et consequenter Sancti Michaelis
archangeli ecclesie nostre parochialis supremi patroni, prepositique pa-
radisi cuius precibus nostris in adversitatibus sublevamur miro dis-
pendio misteriiis adjuvamur, fundata, divinorum operum cum venera-
tionibus missarum vexillorum hominum et ceterorum ac candelarum
ornamentis solempnia de eadem fraternitate exhibere solebat, per ali-
quos ipsorum confratres concives nostros suggestione spiritus invidie
inpenetrarentur et regi comode et salubriter per ipsorum gubernato-
res et provisores seu altaris Sancti Michaelis patronos etc.“²⁾

A város birájának egy 1448-ik évi ajándéklevele a timárokat
mint „*cerdones mediatam fraternitatem sive altare gloriosis-
sime virginis Marie tenentes*“ tünteti fel.³⁾

Mátyás királynak 1465-ben a timár-czéh javára kiadott kivált-
ságlevele a „*Confraternitas Beate Marie Virginis*“-ről szól.⁴⁾

1467—68-ban a lakatos-czéh mint „*confraternitas altaris
in honorem sancti regis Ladislai in ecclesia parochiali beati
Michaelis Archangeli fundati*“⁵⁾ szerepel.

A lakatos czéh-vel rokon kovács-czéh mint „*confraternitas
altaris in honorem sancti regis Ladislai, in ecclesia paro-
chiali, Beati Michaelis Archangeli fundati.*“⁶⁾ mutatható ki.

¹⁾ Jakab Elek II. 266. l.

²⁾ Jakab Elek id. h. I, 162. l.

³⁾ Jakab Elek id. h. I, 183. l.

⁴⁾ Jakab E. id. h. I, 213. l.

⁵⁾ Jakab E. id. h. I, 221. l.

⁶⁾ Jakab E. id. h. I, 256. l.

Oltárszolgálat teljesítésére vonatkozó kötelezettség található a kötélverőknek 1487-ik évi rendszabályaiban,¹⁾ a fazakosoknak 1512-ben²⁾ és az esztergályosoknak 1532-ben alkotott czéh-szabályaiban.³⁾

Az oltár-szolgálat e rendszabályok szerint a gyertyák meggyújtásában és eloltásában, valamint az oltárnak feldíszítésében és vecsernye idejében való befödésében állott.

Az esztergályosoknak, fentidézett czéh-szabályaik értelmében két czéhmesterök volt. Azonkívül volt két az isteni tisztelet közben az oltár körül szolgáló mester. »S ha valaki közülök az oltár körül nem szolgálna tiszteségesen és pontosan, vagy pedig elhanyagolná szolgálatát, akkor a czéhnek tartozik két font viaszszal« — rendelik a fent idézett rendszabályok.

Sem oltár-, sem temetési szolgálatot nem említenek a sarkantyú-csinálóknak 1472—1475-ből való czéhszabályai.

Összhangzó a czéhek elnevezése az ő szabályzataikban és kiváltságlevelaikben annyiban, a mennyiben a „czéh“ elnevezés, ha igen különböző alakban is (u. m. p. o. zecha, czecha, cech, czech, cheha stb.) valamennyiben található. Ellenben a czéheknek az oltártársulatokkal (fraternitates, confraternitates) hol conjunctive, hol disjunctive van kifejezve, u. m.: Czecham *et* fraternitatem; vagy: Czecham *seu* fraternitatem; vagy pedig: Czecham *et* confraternitatem; avagy: Czecham *sive* confraternitatem.

Contubernium, communitas, consorcium, societas, sodalitas-ról csak kivételesen van szó.

A czéhek megjelölésére használt kifejezések, a mint látjuk, erősen változatosak és különbözők; mindamellett a városi levéltárban is tett kutatásaim daczára eddig nem sikerült, városunkban már a XV-ik évszázban létezett és „kalandos“-nak is nevezett társulatot felfedezni.

De a XVI ik évszázban már találunk Kolozsvárott egyes czéhek rendszabályaiban oly határozatokat, melyek a későbbi kalandostársulatok czikkeivel, a dolog lényegét tekintve, meglepően összhangzóak.

1) Jakab E. id. h. I, 277. l.

2) Jakab E. id. h. I, 324. l.

3) Jakab E. id. h. I. 376. l.

Rendkívül érdekesek az böcsületes varga czéhnek erős és szép rendtartásai és articulussai. Az 1514. Christus urunk születése után való esztendőben Sz. Thamás apostol napján költ conformationak (így!) continetiaja.¹⁾

*A kolozsvási mészárosoknak 1559-ik évi czéhszabályai-*ban a t. k. ezeket olvassuk: „Itaque annuimus, ut magistri hujus quotannis in uno privato die, nempe dominica Letare generalem congregacionem habeant et communibus votis e medio eorum unum seniore cordatum et discretum virum eligant, quem ut suum patrem et prepositum omnes magistri audire, illique in omnibus licitis et honestis obtemperare debent...

A czéhnek ekkori (1559) katolikus jellegét bizonyítja szerintem rendszabályainak e határozata: *Junior autem magistrorum claves gestans festivis diebus in templo tempestive presens sit, et deputatum locum tapetis ornet, negligens puniatur exactione denariorum quinquaginta. Si quis famulorum infidelis, fraudulentus, fur, et familiam alicujus dehonestans repertus fuerit, hic e contubernio et societate seu cetera reliquorum lanionum excludatur, et sine testimonio literarum abigi debeat. In exequiis funebribus quilibet magistrorum interesse et pietatem suam erga proximum suum exhibere et defunctum honestissime sepellire debeat. Negligens si racionabiliter se excusare non poterit, puniatur exactione denar. quinquaginta. Sepulchrum autem juniores magistri effodere debebunt et ad renunciacionem tempestive adessee tenebuntur. Negligens excepta egritudine, quae quemque excusare solet, puniatur exactione denar. quinquaginta.*²⁾

¹⁾ A városi levéltárban levő h. másolatból. A köv. pontok: 5) Item. Ha ki az varga mesterek közül ez világból kimúlik, és házastársa, avagy valamely házasnépe meghal, mindgyárt négy ifjú mesterek sirt ássanak, és az egész társaságbeli varga mesterek az második harangszóra az plebánia ecclesiának czintermiben egy pénzbüntetés alatt ott legyenek, és azután mind az egész társaság az halottért az czinteremből mennyen. Az eltemetés után pedig minnyájan egy pénz büntetés alatt az offertoriumra mennyenek. 8) Item. Ha ki az varga mesterek közül az Úrnapjának innepén az processióban, azaz búcsújárásban jó idején nem leszen, az is egy font viasszal megbüntettessék. 10) Item. Az Tíz Ezer Vitézek innepnapján minnyájan az varga mesterek az nagy misén jelen lenni kényszerítettessenek, és az offertoriumra mennyenek, ha külömben cselekesznek, egy font viasszal büntettessenek meg A 7-ik §. a czéhmesterek bírói és büntető hatóságáról; a 11-ik a czéh kolcsát el nem fogadó mester büntetéséről szól.

²⁾ Jakab E. id. h. II. 45. 48. l.

A *szócslegényeknek* 1560-ik évi szabályrendeletében¹⁾ ezeket találjuk: 47. Mikoron valaki a legények között meghal, a többi egybegyűlvén, tisztességgel eltemessék azt; valaki pedig a temetésbe jelen ne lenne, annak maratsága d. 16.

A *szabó czéhnek* 1561-ik évi szabályai²⁾ ezt rendelik: Az mestereknek mikor halottak vagyon, tartozzanak mind fejenként az *halott elkésérésében jelen lenni személyek szerént. Az testeket penigy az ifjú mesterek tartozzanak vállakon az koporsóhoz vinni és abbatisz-tességgel betakarni; az sírt is avagy koporsót³⁾ ők tartozzanak meg-ásnia. Valaki penigy vagy ydés vagy ifjú ott nem lenne, avagy az ifjaknak az melyk az testet vinni nem akarná, ha főhalott, tiz pénzt vegyenek raytha, ha penig közhalott, öt pénzt.*

Az *ötvös czéhnek* 1561-ik évi szabályai 1627-ik évi magyar fordításából⁴⁾ csupán csak a czéh-tagok temetésére vonatkozó határozatot közlöm: XXVI. Mivel hogy mind a tisztességes okosság, mind penig és főképen az istenhez és atyánkfíához való szeretet azt mutattya, hogy az halottaknak utolsó és végső szolgálattokba is jelen legyünk, hogy a mi egymáshoz való szeretetünknek gerjedetessége megmutattassék, és az örök életre való utolsó feltámadásunk keresztyén módra tiszteltessék: annak okáért illik, hogy a mesterek fejenként az *halottaknak temetésre való kísérésében jelen legyenek. A sírásás penig az ifjú mesterek gongya legyen, és ő tisztek, avagy ő magok megássák, avagy pénzért ásattják. Mivel hogy penig ebben és egyéb szolgálatokban is, kivel az ifjú mesterek a czéhnek tartoznak, valami fogyatkosság ne történyék; az ifjú mestereknek mindenha egy előttük járó legyen, a ki őket a sírásásra és egyéb szolgálatra is reá intse. A testet penig önmagok tartozzanak az ifjú mesterek a sírhoz vinni, és ebből *senki magát meg ne menthesse.* Ez rendtartás ellen, ha valamely ifjú avagy idés mester is egyaránt ha cselekedik: a menyiszer mieli, annyi nehezék ezüstön marad. Az egyéb szolgálattában is a czéhnek ha valamely ifjú mester az előttök járó ellen, ki kolcsos m e s t e r n e k⁵⁾ hivattatik, ha engedetlen leszen, ugyanazon egy-egy nehezék ezüst az büntetésse.*

¹⁾ Jakab Elek id. h. II. 50. l.

²⁾ Jakab El. id. h. II. 63. l.

³⁾ Érdekes itt a *continens pro contento* előfordulta és a sír és koporsó azonosítása.

⁴⁾ Jakab El. id. h. II. 274. l.

⁵⁾ *Magister claves gestans*, a czéh-láda kulcsát őrző mester.

Az esztergályosoknak 1532-ik évi czéh-szabályai a tagok temetésére nézve igen rövid rendelkezést tartalmaznak: Item quicumque magistrorum tempore funeris in offertorio et tempore delacionis funeris ad ecclesiam et funeri sequenti ad domum non interfuerit, talis convincatur ad cheham libra cere una.

Leginkább kitűnik kalandosaink közel rokonsága az iparos-czéhekkal a *kőfaragók és kőműveseknek 1525-ik és 1589-ik évi kiváltságleveléből*, melyek kétségbevonhatlanul bizonyítják, hogy ezen iparos-társulatban a kalandos tulajdonságai és ismérvei egyesültek; u. m. a havonkénti összejövetelek és lakomák, előjáróinak birói és büntető hatósága, a „charitas“ és a „christianus zelus“ hangsúlyozása, az elaggott és elszegényedett vagy szerencsétlenül járt társak támogatása, a sírnak az ifjú mesterek által ásatása, a társak temetésében való részvételre kényszerítés, az ellenszegülők megbüntetése és megzolgoltatása, a társak közt támadt egyenetlenségek elintézése és végre azon rendelet, hogy a felek perlekedései előbb mindig a czéhmesterek eleibe vitessenek s csak onnét aztán a város bírja elé.

Mikor városunk érdemes történetírójának nagybecsű munkájában (II. 320 l.) a száz férfiak 1589. febr. 2-án hozott határozatára támaszkodó azt a nyilatkozatát olvastam, hogy „ő sehol nyomára nem talált, hogy a kőműveseknek valaha czéhszabályaik lettek volna“ — nem reméltem, hogy sikerülend a kőművesek czéhszabályainak felfedezése. De annyira feltűnő volt előttem ezen állítás városunk és ipar-ügye multjánál fogva, hogy elhatároztam magamat e kérdésre vonatkozó behatóbb levéltári kutatásokra, s az eredmény époly meglepő, mint örvendetes vala.

Mindenekelőtt constatálhattam a száz férfiak üléseiről fölvetett eredeti jegyzőkönyvek megtekintéséből, hogy a városatyák nemcsak az 1589. febr. 2-áról való határozatot hozták a kőművesek czéhszabályaira vonatkozólag, hanem hogy ugyanezen tárgy fölött már 1588. jan. 3-án határoztak.

Ezen határozat, úgy látszik, ismeretlen maradt városi monografiánk érdemes szerzője előtt; mert ha ismerte volna, előbb kifogásolt állítását nem tehette volna.¹⁾

¹⁾ Szószzerint ide igtatom a centumpatres kérdéses határozatát: Az kö-

Nem a czéhlevél kiállítását tagadták meg ennél fogva a városatyák, hanem azt határozták egyhangúlag, „*hogy a kőművesek czéh-levele benn maradjon, nekik meg ne adassék, hanem minden idegen kőművesek szabadon bejöhessenek, ez városban építhessenek, sőt ez ilyen tudós mesterektől ez itt való kőművesek is tanulhassanak.*“

A város régi levéltárában tett további kutatásaim a kőművesek állítólag nem létező czéhszabályainak felfedezésére is vezettek, mert a kőműveseknek két eredeti és hártján kiállított kiváltságlevelét találtam, t. i. az 1525. és 1589-ben (a kritikus esztendőben) kiállított kiváltságleveleket, melyekhez — omne bonum trinum — még egy 1643-ban készült magyar fordítás is járult.

Minthogy e tudtom szerint nyomtatásban még meg nem jelent *czéh-kiváltságlevelek a kőfaragók és kőművesek czéhét, mint kalandost tüntetik fel*, ide igtatom ezen levéltári jelzéssel nem bíró kiváltságleveleknek állításomat igazoló helyeit: ¹⁾

művesek céhleveléről egész városul így végeztenek. Mynthogy régi atyáinktól az tanácsból ily bizonyos okért adattatott volt az kőművesek céhlevele, hogy ők régentén elegendő és tudós kőműves mestereknek profiteáltak magokat lenni, úgy annyéra, hogy mindenféle kőműre, építésre elegendőknek hasznosul örökösül építőknak vallották magokat. Ilyen biztatásokra adták volt atyáink nekik az levelet, mely constal az önnön céhleveleknek eleiből. De immár ő kegyelmek városul elunták az sok fő fő nemes személyeknek panaszkodását, az városra való szidalmakat, azonképpen városbeli atyánkfiainak az kőművesek tudatlansága miatt nagy kárvallásokat és magzatinak keserves veszedelmeket. Mert ha mit építenek is sarczoltatással építik gondviseletlenül, és hol ugyan az építés ideje közt leomol, szegény ifjjakat kőműves inasit, sőt néha ő magokban is oda ölik, néhol pedig két vagy három esztendeig építésök megindul, úgy annyéra, hogy több része szerént nem állandó a mit csinálnak, melyből világosan látszik, sőt ugyan szemekkel látják ő kegyelmek városul, hogy nem elegendő mesterek és nem érdemelnek semmiképpen oly levelet, hogy idegen jó tudós mestereket kirekeszthessenek, és az tudós mesterek be ne jöhessenek, meg ne telepedhessenek. Azért jó ítletről az város jóvára, és hogy a kilső nemességis az várost ne szidalmazza éktelenül az mostani kőműveseknek tudatlansága miatt, vegezték egyenlő voxszal ő kegyelmek, hogy céhlevelek benmaraggyon, nekik meg ne adassék, hanem minden idegen kőművesek szabadon bejöhessenek, ez városba építhessenek, sőt ez ilyen tudós mesterektől ez itt való kőművesek is tanulhassanak.

¹⁾ *A kolozsvári kőműveseknek* (Datum in Coloswar in vigilia Beati Erdélyi Múzeum XI.

Rendkívül érdekes látni, hogy más városokban is a lakosok temetésére nézve nagyon hasonló szabályok voltak érvényben.

A hely szükéhez alkalmazkodva, meg kell elégednem azzal, hogy városaink szabályrendeleteinek dúsgazdag anyagából néhány az ügy jellemzésére legalkalmasabb határozatot soroljak elő röviden.

Kiválasztom Nagy-Szebent, Kassát, Késmárkot és Szatmárt.

Thome apostoli anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo quinto) eredeti, hártýára írt kiváltságleveléből: *Articulus decimus quintus*. Similiter si quis ex ipsis in festo Corporis Christi processioni et diebus festivis dummodo super predictum altare diuina celebrantur officia offertorio et aliis diuinis cultibus interesse non curaret, aut ad sepeliendum funera fratrum mortuorum vocatus non conperet (sic), talis eorum iuxta discretum dictorum magistrorum debeat emendari atque puniri. *Articulus 16 et ultimus*. Postremo statutum est et ordinatum, ut prefati magistri Czecharum *singulis mensibus* hoc est in quarta septimana magistrorum ac socios per singula capita pro disponendis et dirigendis premissis czechae necnon altaris pretactis negociis et factis vocarent, in qua quidem congregatione nil aliud preterquam czecham et altare pretactum attinens protunc tractare concludere atque ordinare debeant. . .

A kolozsvári kőfaragóknak és kőműveseknek 1589 Nagypénteken kiállított eredeti hártýa kiváltság leveléből: Item. Rectores Cehae singulis in mensibus totius societatis coetum congregare curent, ut universitas iniurias molestiasque sive inter sese mutuo, seu contra articulos Cehae subortas mature examinent, discutiant et componant ac etiam de aliis rebus necessariis colloqui consultarique possint. Rectores cehae si istam *convocationem singulis mensibus exequendam* negligere, primo quidem in uno, secundo, in duobus, propter terciariam autem neglectionem in quatuor florenis convicti habeantur. Si vero circa id tempus, quo dies convocationis et congregationis instaret, rectorum Cehae alteruter alio iter indubitatum haberet: oportet vicegerentem rectorem plena auctoritate sub vinculo quinque florenorum ordinare atque surrogare.

Item: Si quis magistrorum in tempore, quo aliquis vel ex ipsis magistris, vel suis familiaribus ex hac luce enavigaverit: *sepulturae publicatae non interfuerit*, si se rationabiliter excusare non poterit, viginti quinque denariis multabitur. Idem est sciendum, quando alius etiam quispiam cum hac Ceha tumulari pro solutione curatur. Ubi autem temeritate quadam aut aliis affectibus ductus in congregationem Cehamque magistrorum venire nollet, quoties fecerit toties floreno uno privetur.

Item. Quatuor eligantur juniores magistri, qui omnis sepulturae diligentem debeant habere rationem. Ubi vero haec Ceha, alium quempiam (qui non esset de membro Societatis ipsorum) sepeliret, unicus Cehae soluatur florenus.

Item. Si quis magistrorum variis casibus, puta decrepita senectute,

Nagy-Szeben sz. k. városának 1652-ik évi szabályrendelet. Nachbarschaftsordnung) a t. k. a „szomszédság tagjai“ temetése tekintetében részletesen intézkedik. ¹⁾

Ezen nagy-szebeni „szomszédsági articulusok“ meglepő összhangzást mutatnak a kolozsvári kalandosok articulusaival, a miből persze nem következtethető, hogy az egyik a másiktól származott; de mindenesetre jogosan állítható, hogy a „társak“ temetéséről gondoskodó társulatok hazai városainkban hajdan nagy számban léteztek.

paupertate nimia, ictu lapidum, lesionibus, ac aliis huiuscemodi calamitatibus oppressus fuerit: *de prouentu Cehae pio ac Christiano zelo sunt iuvandi.* Eadem ratio est habenda etiam circa novellos servosque longam aegritudinem seu quandam rupturam passuris, quae omnia DEVS avertat.

Item: Quicumque ex magistris et sociis, item seruis novellisque multam a Ceha iuxta tenorem articulorum ipsis impositam nollent persolvere, auctoritate iudicum et senatorum huius ciuitatis, rectores Cehae tales rebelles ab omnium laborum suorum exercitiis prohibere valeant, tandiu donec multam singulis impositam singuli eorum non persolvent. *Item:* Ubi autem huiusmodi multati Cehae pignora sufficienter exhiberent pro eorundem Excessibus, teneantur singuli eorum sua pignora eo ipso anno, ante novam rectorum cehae electionem redimere. Alioquin rectores, eadem pignora cum illis, quorum interest, aestimare faciendi, et vendendi plenariam habeant facultatem. *Item:* Quandounque universi magistri *convivandi gratia considebunt*, omnes *charitatis patientiaeque* fungantur officio. Si quis autem magistrorum sociorum atque etiam seruorum mercenariorum rixas et concertationes moveret, vel alterutrum diris vituperiis dehonestaret, in perennali *aestimatione ejusdem convivii vincatur*, si aliter magistrorum societatem publicam complacere non valebit. Hoc per expressum per nos rectoribus Cehae concesso, quod huiusmodi multati, atque signanter modo in immediate praecedenti articulo demonstrato privati magistri, socii, servi, novellique ob eam rem, cum ipsis rectoribus Cehae, etiam coram iudicibus huius ciuitatis, *lites movere nequaquam valeant.* *Item:* Instar aliarum huius ciuitatis Ceharum, id etiam ipsis magistris lapidariis simul ac murariis annuendum duximus, ut si ex ipsis seu eorundem servis ac novellis, in locis exterioribus non autem in convivii loco (de cuius loci poena dictum est) se se mutuo vituperiis ac dehonestationibus afficerent, huiusmodi *levia impedimenta atque jurgia, primo loco in Ceham* ipsorum sub poenarum florenorum deferantur ubi si possunt, decendantur componanturque. Alioquin, exinde ad iudices ciuitatis semper (exceptis mulctarum praescriptis speciebus) transmittantur, nulla vi intermediante.

¹⁾ *Articulus 14.* Welche nicht zur Leichen kombt, wenn dass Zeichen umbgeschickt wirdt, soll Straff verfallen Den. 16. Ob er schon mitgehet und nicht mit zurückkomt. *Articulus 15.* Wenn ein gutter Herr aus der

H. Birtokot, társadalmi kötelekeket, családi indulatot, pajtás-ságot¹⁾ el kell csapni; a legtermészetesebb vágyakat, még a táplálkozását is, el kell fojtani vagy a lehető legszűkebb mértékre szorítani, míg az emberből csak egy érzéktelen, kiaszott kolduló-barát marad, a ki magát dermedt elragadtatásba hypnotizálta, melyet a csalatkozó mysticus a Brahmával való egyesülés előérzetének tartott.

A Buddhismus alapítója elődei elveit elfogadta. De nem helyezte az Átmannak Brahmába való teljes elmerülését, a mi a megsemmisüléssel azonos²⁾. Úgy látszik, hogy ő bármely, még oly finom állomány létét is, a melynek sem minősége, sem hatálya nincs, veszélyesnek és törbeejtőnek tartotta megengedni. Még az állományosított³⁾ tagadássá apasztott Brahmának sem kell hinni; mindaddig, a míg csak valóság⁴⁾ létezik, fel lehet tenni, hogy az újra meg újra kezdi a fejlődés fárasztó körbenforgását minden nyomorúságaival egyetemben. Gantama egy állandó létezés árnyékának a nyomát is kitörölte egy metaphysikai fogással, a mely a bölcsélet tanulmányozójának nagyon érdekes, minthogy kipótolja a Berkeley tudvalévő idealisticus érvének hiányzó második felét.

Megadván előzményeit, nem tudnék kibuvót látni Berkeley következtetése alól, hogy az anyag »állománya» metaphysikai ismeretlen mennyiség, a melynek létezését semmikép sem lehet megbizonyítani. Berkeley, úgy látszik, nem vette tisztán észre, hogy éppen úgy el lehet vitatni az elme állományát is, és hogy érvelése részrehajlatlan alkalmazásának az az eredménye, hogy a Mindenséget csak látszatok⁵⁾ együtt létezésének és egymásutánjának tarthatjuk. Az Indiai fürkészet⁶⁾ éles voltának nevezetes jele az, hogy Gautama mélyebbre látott, mint az új-kor legnagyobb idealistája; jóllehet meg kell engedni, hogy ha Berkeleynek a szellem természetét illető okoskodását végkövetkezményeire hajtjuk, jörendin azon eredményhez jutunk.

Elfogadván a Brahmanok uralkodó tanát, hogy az istenekkel s más égi lényekkel, érző állatokkal, Márával⁷⁾ s ördögeivel népesült mennyei, földi és pokoli egész világ a levés és enyészés ismét-

1) Common companionship.

2) A »pajtáság«-ról való lemondást sem fogadta el Buddha.

3) Hypostatized.

4) Entity.

5) Phenomen.

6) Speculation.

7) Mára, az embert rosra kísértő démon.

lődő körforgásában halad, a melynek minden ízében van minden emberi lénynek vándorló képviselője, Gautama tovább ment és az állományt egyáltalában kiküszöbölte és a világot érzékek, indulatok, akaratok és gondolatok csupasz folyamának állította, melyeknek semmi alanyuk¹⁾ nincs. Valamint egy vízfolyam felületén fodrozatokat s örvényeket látunk, melyek egy ideig maradnak s aztán elállító okaikkal együtt elenyésznek, úgy azok is, a mik egyéni létezőeknek mutatkoznak, csak látszatok ideiglenes csoportjai, a melyek egy középpont körül keringenek, mint egy kipányvázott ló a czövek körül . . .

B. A világosítani akaró hasonlat nem tudni Buddháé-e vagy szerzőnké. Mindenesetre merőben elhibázott. Mert mind a fodrosodó vagy örvénylő hullámnak, valamint a czövek körüli csavargásnak elvitázhatatlan »substratumai« — amott a víz, itt a ló — léteznek. Az a kérdés hát, hogy miképp gondolhassunk cselekvést cselekvő, állapotban létezést létező nélkül, oldatlannak marad. Én részemről lehetetlennek tartom. Azt se látom át, hogy az a Brahman-Guatama-Berkeley féle eszelős tan érveül szolgálhasson szerzőnk tanának, melynek megbizonyítása az értekezése célja, hogy t. i. a természet és erkölcsiség törvényeit egymással teljesen kiegyeztetni nem lehet.

H. Az egész egyetemben semmi maradandó elme- vagy anyagállomány nincs. A személyiség²⁾ csak metaphysikai ábrándozás³⁾ és nem csak a bennünk, hanem a világárnyékképeiben⁴⁾ előforduló dolgokban is csupán annyi valóság van, a mennyi az álomlátásokban.

Mi lesz már a karmából? A karma bántatlan marad. Valamint a hatálynak azt a sajátságos nemét, a melyet delejességnek nevezünk, át lehet szállítani a mágnesből egy aczéldarabba s ebből nickelbe, valamint azt, bár a darabban van békebelezve, hozzájáruló körülmények erősebbé vagy gyengébbé tehetik, úgy a karma is — a mint felfogni látszanak az illető tan hívei — inductio⁵⁾ módjára száll-

1) Substratum.

2) Personality.

3) Fancy.

4) Phantasmagoria.

5) Ez nem a logikai „inductio“, hanem az a jelenség, mely úgy áll elé,

hat át a látszatok egyik csoportjából a másikba. Akárhogy legyen, Gautama biztosabb módját lelte az átköltözés (transmigration) megszüntetésének, ha sem Átman- sem Brahma-részecske nem marad fenn; röviden, hogy az embernek csak azt kell álmodnia, hogy nem akar álmodni s azonnal vége lesz az álomlátásnak.

Az élet álmodásának Nirvána a vége. Hogy mi a Nirvána, abban nem egy véleményűek a tudósok. De minthogy az eredeti legderekkabb tekintélyek azt mondják nekünk, hogy az sem vágy, sem cselekvés, sem semmi lehetsége a látszatosság újra megjelenésének a Nirvánába jutott böles esetében, hát bizvást mondhatjuk a Buddhista-bölcsélet e pontjáról, hogy — a nyugalom hallgatás.¹⁾

E szerint nincs tényleg igen nagy különbség Gautama és elődjei között a cselekvés végét illetőleg; de másképp áll a dolog a véghezjutás módjára nézve. Az emberi természetbe való mély belátással mondá ki Gautama, hogy a túlhajtott vezeklés²⁾ gyakorlása haszontalan, sőt ártalmas. A test sanyargatása magára nem enyészeti el a vágyakat és szenvedélyeket. Hozzá kell járúlni annak is, hogy saját terökön támadjuk meg, az elme ellenök dolgozó működését mívelve hódoltassuk meg egyetemes jóakarattal; rosszért jóval fizetéssel; alázatossággal; rossz gondolatok eltávoztatásával, szóval, a világrend voltaképpi eljárásáról³⁾ az önzésről való teljes lemondással.

Ezeknek az erkölcsi minőségeknek köszönheti kétségkívül a Buddhismus a bámulatos sikereit. Oly rendszer, a mely nem ismer nyugati felfogás szerinti Istent, nem lelket az emberben; a mely a halhatatlanság hitét tévedésnek és óhajtasát bűnnek számítja be, a mely az imádságnak s az áldozásnak semmi fogamatot sem tulajdonít; a mely arra buzdítja az embereket, hogy csak saját üdvösségük után lássanak; a mely az ő eredeti tisztaságában semmit sem tudott az engedelmesség-fogadásáról, irtózott a türelmetlenségtől és sohasem folyamodott világi hatósághoz segítségért, mégis bámulatos gyorsasággal terjedt el az ó-világban és ma is — bár idegen

---

hogy egy fémkörben keletkező villamfolyam azonszerű folyamatot indít egy másik, az előbbihez lehető legközelebbi, de elszigetelt párhuzamos körben.

1) The rest is silence. Hogy mit akar ezzel mondani, szerzőnk tudja.

2) Ascetism.

3) The essence of the cosmic process.

babonákkal megvesztegetve — az emberi nem nagy részének uralkodó hite.

Már most forduljunk nyugatnak: Kis-Ázsiának, a Görög- és Olasz földnek, hogy szemléljünk meg egy más bölceletet, a mely hasonlóképp független, de nem kevésbbé van átjárva a fejlődés fogalmától. A Milétusi bölcseket evolutionalistáknak mondták...

B. Kik és hol? arról nem ad számot szerzőnk. Én pedig a fejlődés fogalmát Darwinisticus értelemben, az ó bölcelet történelmében sehol se lelem. De engedjük el ezt is és hagyjuk folytatni szerzőnket.

H. ... és bármily homályosak is lehetnek Ephesusi Herakleitosnak, a ki hihetőleg egykorú volt Gautamával, a mondatai, a fejlődés mostani tana lényegét¹⁾ nem lelhetni jobban kifejezve, mint az ő velős aphorismáiban és metaphoráiban. Hiszen soknak kellett észrevennie hallgatóim közül, hogy a fejlődés elmélete rövid ismertetésében, a melylyel felolvasásomat kezdtem, sokat kölcsönöztem tőle.

De midőn a Görög értelmi tevékenység gyúpontja²⁾ Athenaeig haladt, a vezér elmék az erkölcsi feladatra szegezték figyelmüket. A nagyvilág tanulmányozását a kisvilágéval cserélvén fel, elvesztették a kulcsát az Ephesusi nagy bölcselő gondolatának, a mely — úgy képelem — érthetőbb nekünk, mint akár Sokratesnek, akár Platonnak. Különösen Sokrates hozott divatba egy, úgy szólva, visszás³⁾ agnosticizmust, midőn azt tanította, hogy a természettan feladatait nem érjük utól eszünkkel; hogy feloldásuk megkísértése hiú törekvés; hogy a vizsgálódásnak egyedül méltó tárgya az erkölcsi élet feladata; és az ő példáját követték a Kynikusok és későbbi Stoikusok. Aristotelesnek mindent felölelő tudománya smélyre ható értelmessége sem birta észrevétni vele, hogy midőn a változások jelen sora közepette örök világot állít, hátralépést teszen. Herakleitos tudományos⁴⁾ öröksége nem jutott sem Platon, sem Aristoteles kezére, hanem a Demokritoséra. De az emberi világ nem volt még elkészülve megérteni az Abderai bölcselő magas felfogását.

1) Essence. Nem tudom jól értem-e szerzőnket, ha azt mondom, hogy szerinte a „fejlődés, a keletkezések és enyészetek körben forgó sora.“

2) Focus. Brennpunkt.

3) Inverse.

4) Scientific.

B. Szerzőnknek meg kell vala mondani, mik voltak azok a »magas felfogások.« A bölcelet történelme Demokritost mint az atomisticus rendszer alapítóját ismeri. Hogy a korabeliek »nem értették« volna, nem valószínű. Hisz' az atomisticusok egész iskolát alkottak és ékesszóló tolmácsuk, Lucretius a mester után 400 esztendővel élt. Hogy mit olvasott belé Huxley a Demokritostól maradt igen-igen kevés töredékbe, azt csak ő tudná megmondani. Én az atomismus és az evolutio cyklusai közt nem tudok hasonlatosságot látni.

H. A Stoikusoknak vala fenhagyva visszatérni a korábbi bölcselők nyomaival jelölt ösvényre és Herakleitos tanítványai szerepében kifejteni rendszeresen a fejlődés fogalmát. De ezt csinálva nem csak kihagytak jellemző vonásokat mesterök tanítmányaiból, hanem meg is toldották oda éppen nem tartozó dolgokkal.

A toldalékok közt a legkapósabb a divatba akkor jött érzéklesen túli¹⁾ Theismus. A törvény szerint működő, ernyedetlenül tevékeny hatályt, a melyből keletkezik, a melybe visszatér minden; a mely világokat teremt s ront össze, mint egy pajkos gyermek épít és hany szét homokvárakat a tengerparton, átalakították a világ anyagi lelkévé, felruházták egy eszménység tulajdonságaival; végzetlen hatalom s érzékfeletti bölcsesség mellett teljes lökéletes jósággal.

Ennek a lépésnek következményei messzehatók voltak. Mert ha a világ egy bent maradó, mindenható és végtelen jó oknak az eredménye, úgy a valódi rosznak, kivált egy beléje tartozó rosznak létezését megengedni világos lehetetlenség. Már pedig bizonyosságul szolgált és szolgál az emberi nem egyetemes tapasztalása annak, hogy akár magunkba akár magunk körül tekintsük, mindenfelől a rosz tolul szemünk elé; hogyha van valami valódi: a fájdalom, gyöttelem, sérelem — valóságok.

Új dolog volna a történelemben, ha az elmélethez hű bölcselőket²⁾ elnémitaná a tapasztalás fondorkodó ellenmondása és legkevésbé a stoikusok hagyták megveretni magukat a tényekkel. »Adj

¹⁾ Transcendental.

²⁾ Immanent.

³⁾ A *priori* philosophers.

elém egy állítmányt, azt mondja Chrysippos, és én megtalálom a bizonyítmányát » És így tökélyesítették, ha nem ők találták fel, a kimentésnek azt az elemi és elfogadhatónak látszó módját; a Theodiceát a végett, hogy megmutassák elsöben, hogy *rosz* nem létezik; másodsor, hogy, ha létezik, csupán csak szükségképpi járuléka a *jónak*; és azonfelül, hogy vagy magunk hibája szerzi, vagy javunkra kell hogy szolgáljon. A Theodiceák annak idejében nagyon népszerűek voltak s azt hiszem hogy számos, ámbár eltörpült maradékaik ma is életben vannak. A mennyire tudom, mindnyájuk csak változatai a Pope tanító versezete ¹⁾ híres hat sorának, a melyben ő Bolingbrokenak a Stoikusok és mások idevágó fürkészetéből gyűjtött emlékezéseit összezezi:

Minden természet mesterség, csahogy nem tudjátok;
 Minden történet intézmény, csahogy nem látjátok;
 Minden ellenkezés öszhangzat, csahogy nem értitek;
 Minden különös rossz egyetemi jó, elhihetitek:
 Bár eszünkre büszkék legyünk, bár tévedjünk,²⁾
 Hogy a mi *ván*, helyesen van, az igaz, azt kell hinnünk.

Hanem bizony, ha kevés igazság fontosabb, mint a mely az első három sorban van kimondva, az utolsó három sorbeliekkel súlyos ellenvetések állanak szemben. Hogy rossz dolgokban jónak a lelke rejlik, az nem jöhet kérdésbe; azt sem tagadhatja böles ember, hogy fájdalomnak és gyötrelemnek fegyelmi becse van; de ezeknek elgondolása nem segít átlátnunk, hogy miért kelljen szenvedni nem felelős érző lények teméntelen sokaságának, a mely annak a fegyelemnek nem veheti hasznát; azt sem, hogy a mindenható rendelkezésére álló teméntelen lehetőségek közt, a milyen pl. egy vétektelen boldog létezés, miért választotta ő azt az állapotot, a melyben bűn és nyomorúság hemzseg. Bizonyára olcsó szónoklat az ész büszkesége sugallatának nevezni azokat az érveket, a melyeket a legszelidebb és legeszesebb Optimisták sem bírtak megczáfolni.

¹⁾ Essay on Man.

²⁾ All nature is but art, unknown to thee;
 All chance, direction which thou canst not see;
 All discord, harmony not understood;
 Ail partial evil, universal good;
 And spite of pride, in erring reason's spite,
 One truth is clear: whatever is is right.
 (V. ö. Das Wirkliche ist das Vernünftige: *Hegel*.)

A mi a bérekesztő állítást illeti, annak egy Epikuros ólja ajtaja feletti, sárbetükből álló felíratban lenne helye, mert a cselekvésre való alkalmazása épp oda vinné az embereket, megfojtván bennök minden törekvést, megbénítván minden erőfeszítést. Mire javítani azt, a mi már jól van? Mire javítani a minden lehető világok legjobbját? Együnk, igyunk, mert ha ma minden jól van, holnap is jól lesz.

Midőn a Stoikusok bé akarták hunyni a szemőket a rosznak, mint a világrend szükségképpi következményének valósága előtt, az kevésbbé sikerült nekik, mint az Indiai bölcseleknek az, hogy a jónak a valóságát akarták elvitatni. Nagy baj, hogy könnyebb a jó előtt hunyni szemet, mint a rosz előtt. Fájdalom és gyötrellem hangosabban kopogtatnak az ajtónkon, mint gyönyörűség és boldogság és nehezebben lehet elsimítani sulyos lábnyomaikat. A cselekvő élet zordon valóságai előtt eltűntek az optimismut kecsegtető költeményei. Ha ez a minden lehető világok legjobbjika volna is, nagyon alkalmatlan lakhelye lenne az eszményt valló bölcseknek.

Az alatt, a mibe a Stoikusok összefoglalják az erkölcsi költségeket, u. m. »Élj a természet szerint!« azt is lehetne érteni, hogy a világrend a mintája az ember viselkedésének.¹⁾ Az erkölccstan a szerint alkalmazott természetrajz lenne. Igaz, hogy annak az élet-szabálynak²⁾ ily értelembeli össze-vissza való alkalmazása végtelen sok rosszat tett az utóbbi időkben. Önként érthető igazságnemű³⁾ alapot szolgáltatott a bölcselesek⁴⁾ bölcseletének, az érzelgősök erkölccstanának. Ámde a Stoikusok nemesak nemes lelkűek, hanem józan eszűek is valának alapjában, és ha szorosán utána járunk, hogy mit akartak ők érteni az ő másoktól elferdített elvök alatt, úgy fogjuk lelmi, hogy nem igazolja azokat a kártékony következményeket, a melyeket mások vontak belőle.

A Stoa nyelvében sok jelentése volt a »Természet« szónak. Volt »világ Természete« és »ember Természete«. Az utóbbiban az »állat-természet«-et, a melyben az ember a világ élő felerészével osztozik; megkülönböztették egy felsőbb »természet«-től. És még ebben a felsőbb természetben is szerintök rangkülönség van. A logikai tehetség oly szerszám, a melyet minden czélra lehet használni. A

¹⁾ Conduit. — ²⁾ Maxim. — ³⁾ Axiom. — ⁴⁾ »Bölcsész« tagadhatatlanul rosz alkatú szó, de éppen ez fejezi ki a fogalom roszaságát. Bölcselesek úgy különbözik a bölcselektől, mint írász az írótól. Philosophaster és philosophus.

szenvedélyek és jóindulatok oly szoros kapcsolatban vannak az alsóbb természettel, hogy inkább lehet nyavalyás, mint rendes jelenségeknek tekinteni. Az egyetlenegy-legfelsőbb vezérlő tehetség, a mely az embernek voltaképpeni természetét alkotja, az, a mit egy későbbi philosophia nyelvén tiszta észnek neveztek, tartja fenn a legfőbb jó (summum bonum) eszményét és parancsolatainak teljes tökéletes hódolatot követel az akarattól. . . .

B. A mily közel jár szerzőnk az igazi tudományhoz egy felől, annyira távozik tőle másfelől az akaratnak helytelen jellemzésével. Az a Kant-féle *reine Vernunft* substratum nélküli fogalom; az az engedelmességre kárhoztatott »akarat« pedig a deterministák fogalma, s az alsóbb természethez tartozik s tanyája éppen az indulatok és szenvedélyek terén van. Erre az akarat magasztos nevét alkalmazni vétek; ennek az igazi neve csak az *impulsus*, nemzetközi szó, melynek tökéletesen megfelelő magyart nem lelek. Az igazi akarat tiszta lelki tehetség, és ha szövegünkben a »a tiszta eszet« a k a r a t t a l s az ott lévő »akaratot« *impulsussal* helyettesítjük, szent a békesség. Meg kell azonban jegyezni, hogy olykor helyes értelemben is él szerzőnk az akarat szóval, (mint pl. a 92. lapon az apatheia értelmezésében.)

H. Azt rendeli a tiszta ész, hogy az emberek szeressék egymást, hogy roszért jóval fizessenek, hogy egy nagy állam társpolgárainak tartsák egymást. Valóban átlátván a Stoikusok, hogy egy művelt állam tökéletessége felé haladás — a polgáriság¹⁾ — az államtagnak ama parancsolatok iránti engedelmisségtől függ, a tiszta eszet olykor »polgári«²⁾ természetnek nevezték. Szerencsétlenségünkre annak a jelzőnek³⁾ a jelentése oly sok módosításon ment keresztül, hogy arra alkalmazása, a mi azt parancsolja, hogy áldozzuk fel magunkat a közjóért, csaknem furcsának⁴⁾ hangzik.

De hát így tekintve az erkölcsiséget, micsoda szerepet játszik benne a fejlődés elmélete? A mennyire kivehetem, a Stoikusok erkölcsi rendszere, a mely voltaképp szemléletes⁵⁾, és oly erősen

1) Polity. — 2) Political.) — 3) Adjective. — 4) Grotesque.

5) Intuitive. — A korábbi neologia a „szemlélődővel“, „szemléletivel“ a *speculativ*-ot akarta tolmácsolni. Különbözőbb két dolog nem lehet. Az *intuitio* szemlél, tehát lát; a *speculatio* keres, találgat, általánosból következtet a különösre. „Az a tehetség a mely közvetlenül felfedezi az igazat okoskodás nélkül“.

tiszteli az erkölcsi törvényt (categorical imperative) mint a későbbi moralisták akármelyike, éppen az lett volna, ha bármely más elméletre, akár a külön-külön teremtésre egy felől, akár a mostani rend örök létezésére alapították volna. A Stoikus szemében nem volt a *cosmos*nak semmi fontossága, haneha csak annyiban, hogy ha tetszett volna neki úgy tekinteni azt, mint erényre növelő valamit. A mi bölcselőink megátalkodott optimismusa elfedte szemök elől a dolgok valódi állapotát. Meggátolta, hogy átlássák, hogy a világ természete nem erény iskolája, hanem az erkölcsi természet ellenségének hadi főszállása. A tények logikájának kellett meggyőzni őket arról, hogy a világ az ember alsóbb természeténél fogva, nem az igazságosság érdekében, hanem ellene dolgozik. És az utóljára is kényszeríti őket megvallani, hogy az ő »eszményi bölcs emberök« a dolgok természetével összeférhetetlen; hogy azon eszményhez való, bár csekély közeledést csak a világról lemondás és nem csupán a test, hanem minden emberi indulat sanyargatása árán lehet megvásárolni. . . . .

B. Szerzőnk egész értekezését a »determinismus« czáfolatának lehet tartani, de az utóbbi pár szakaszban, németesen mondva, a szegnek éppen a fejére ütött.

H. A tökéletesség állapota az »apatheia« volt, a melyben a vágy jóllehet érezte magát, de nem bírja indítani az akaratot, melynek egyedüli működése abban határozódik, hogy a tiszta ész parancsát hajtja végre. És a tevékenységnek e maradványát is úgy kell tekinteni, mint ideiglenes kölcsoñt,¹⁾ mint a világot átható, isteni kifolyást, a mely az ő testi fogságán türelmetlenkedik, mindaddig, míg a halál lehetővé teszi, hogy visszatérjen eredeti forrásába, a mindent átható *Logos*ba.

Nehezen bírok valami nagy különbséget fedezni fel az Apatheia és a Nirvána között, kivéve azt, hogy a Stoikus fürkésznet inkább egyezik a Buddhismus előtti bölceselettel, mint a Gautama tanítmányával annyiban, hogy egy »Brahmával« és »Átmannel« egyértékű állományt tételez fel, és azt, hogy a Stoikus a tetties életben a kolduló Kynikus életét inkább tökéletességre biztatásnak, mint a magasabb élet nélkülözhetetlen feltételének tartotta.

E szerint a két végsőség össze találkozik. Görög gondolkodás

1) Loan.

és Indiai gondolkodás a kettőjük közös alapteréről indulva ki, nagyon különböző természeti és erkölcsi körülmények közt fejlődnek és tettiesen azon egy véghez irányúlnak.

A Védák és a Homerosi Epos egy dús és erélyes életet állítanak elénk jókedvű s harczias emberekkel teljest.

A kik vidám Istenhoztával fogadtak¹⁾

Menydörgést és napfényt . . .

és a kik, ha felforrott a vérök, készek voltak szembeszállni még az istenekkel is. Évek kevés százai múlnak s ugyanazon emberek maradékai a polgárosodás hatása folytán „a gondolat halvány színével nyavalyásítva“²⁾ őszinte pessimistákká, vagy optimistákká válnak. A harczias törzs vitézsége szintoly kemény vagy tán még keményebb próbára van kitéve, mint a milyenekre előbb, csakhogy ezúttal ő maga az ellenség. A hős szerzetessé vált. A cselekvés emberét a quietista váltotta fel, a kinek legmagasabb nagyravágyása az, hogy az isteni észnek szenvedő³⁾ eszköze lehessen. A Tiberis, mint a Ganges mellékén elismeri a jó erkölcsű ember, hogy a világszerkezet vele szemben igen erős; és vezeklő fegyelemmel eltépvén minden köteleket, a mely őt ahoz kapcsolja, teljes tökéletes lemondásban keresi üdvét.

A mostani gondolkodás újonnan arról az alapról indult el, a melyről az Indiai és Görög bölcelet. És az emberi elme ma is jobbára az levén, a mi ezelőtt huszonhatszáz évvel volt, nincs miért csudálkozni, ha a régi úton intézi a haladását s ugyanazon eredményekhez jut.

Túlön-túl ismeretesek vagyunk a jelenkor pessimismusával, legalább mint vizsgálódással, mert nem emlékszem, hogy mostani vallói közzül valamelyik azzal nyomta volna a hitére a pecsétet, hogy a koldus Bhiksu rongyait és fatálát vagy a Kynikus köpenyét és tarisznyáját vette volna át. Egy nem bölcselő rendőrség oly akadályt gördített a tüzetes kóborlás elé, a mely elijeszti a bölcelet következetességét. Ismerjük a tervező mostani optimismust is az ő fajtökélyesedésével, békeuralmával és oroszán s bárány társításai-

¹⁾ That ever with a frolic welcome took
The thunder and the sunshine . . .

²⁾ Sicklied o'er with the pale cast of thought. Haml. III. 1.

³⁾ Passive.

val, de most nem hallunk annyit felőle, mint ezelőtt negyven évvel; azt vélem, hogy gyakrabban találkozunk vele az egészségesek és gazdagok asztalánál, mint a bölcsék gyülekezeteiben. A többség köztünk, azt gondolom, sem a pessimismust, sem az optimismust nem vallja. Azt tartjuk, hogy a világ sem nem olyan jó, sem nem olyan rossz, a milyenek képzelhetni s a milyen hogy lehet is: nagyobb részünknek ottan van alkalma felfedezni. Azok, a kik sohasem élvezték azokat az örömöket, a melyek az életet élésre méltóvá teszik, hihetőleg oly kevés számmal vannak, mint azok, kik soha sem ismerték a bánatokat, a melyek megfosztják jóízűségétől az életet és a legdúsabb gyümölcsöket porrá és hamuvá teszik.

Azt vélem továbbat, hogy nem hibázom, hogy ha azt teszem fel, hogy az emberek, bármily különbözők legyenek a nézeteik bölcsélet és vallás dolgában, legtöbbszörre beléegyeznek abba, hogy az életbeli jó és rossz számarányára az ember cselekedeteinek nagy befolyásuk van. Soha senkit se hallottam kételkedni abban, hogy a rossz szaporodhatik vagy kevesbedhetik, a miből az látszik következni, hogy a jó is kaphat hozzáadást és szenvedhet kivonást. Végezetre, úgy tudom, hogy senki sem nyilvánított kétséget az iránt, hogy a mennyire hatalmunkban áll a dolgokon javítani, kiváló kötelességünk élni vele és értelmünket s erélyünket nemünk e legfőbb szolgálatában gyakorolni.

Innen van a sürgető érdeke annak a kérdésnek, hogy a természettudománynak mostani eléhaladta, vagy tulajdonképen a fejlődésben nyert általános eredménye mennyire bír segíteni minket az egymáson segítés nagy munkájában.

Annak, a mit a fejlődés erkölcsstanának¹⁾ neveznek — holott az erkölcsstan fejlődése jobban kifejezné kutatásuk tárgyát — az előadói inkább vagy kevésbbé érdekes tényeket, inkább vagy kevésbbé helyes érveket hordanak össze bizonyosságul, hogy az erkölcsi érzelmek, szintűgy mint más természeti tünemények, a fejlődés műtolyamán keletkeznek. Én részemről nem igen kétlem, hogy jó úton járnak; de minthogy az erkölcsstelen érzelmek is éppen úgy fejlődnek, ennyiben egyaránt szentesíti a természet egyiköket, mint a másikat; a tolvaj és a gyilkos szintűgy követi a természetet, mint

¹⁾ Ethics of evolution.

az emberbarát.¹⁾ A világ fejlődése megtaníthat, hogy az embernek jó vagy rossz hajlamai miként támadnak; de éppen nem bírja okát adni jobban, mint az előtt tudtuk; hogy miért elébb való, az, a mit jónak nevezünk, annál, a mit rosznak nevezünk. Valamikor kétlem, meg fogjuk tudni, miképpen fejlődik aesthetikai tehetség, de semmi értelem a világon nem fogja sem növelni, sem apasztani az erejét annak a közetlen belátásnak,²⁾ hogy ez s ez szép, az s az rút.

Van még egy más csalatkozás³⁾ is, a mely úgy tetszik nekem, átjárja a „fejlődés erkölcsan“-át. Az a felfogás, hogy miután egészben véve a növények és az állatok a létért való küzdelemmel, következőkép a „legalkalmasabbnak túlélte“ által haladnak elébb a szervezet tökéletességében; tehát az embereknek is a társadalomban, az embereknek is, mint erkölcsi lényeknek, azon mód után kell látniok, hogy tökéletességre segítse őket. Gyanakszom, hogy ez a csalatkozás a „legalkalmasabb“ kifejezés kétértelműségéből származott. A „legalkalmasabb“ fogalmának a „legjobb“ a jegytársa⁴⁾ és a legjobbnak némi erkölcsi színezete van. Ámde a természet országában a „legalkalmasabb“ a körülményektől függ. Már régen próbáltam kimutatni, hogy ha a mi földgömbünk⁵⁾ kihülne, a legalkalmasabbnak túlélte a növényországban egy hova-tovább satnyúltabb, hova-tovább silányabb szervezetek sergét eredményezné, míg csak moszatok (algae), zuzmók (lichenes) s azok a parányi piczi szervezetek, a melyek a havat veresre festik, maradnának élve, mint a legalkalmasabbak; megint ha hőbb lenne, a Tamesis és Isis kies völgyeit csak azok az élő lények lakhatnák, a melyek most a forró évben tenyésznek. Ezek élnének, mint legalkalmasabbak, túl a többiekben.

A társadalomban élő emberek, alája vannak kétségkívül vetve a világrendnek. Szüntelen szaporodnak, mint a többi állatok s a miatt erős versenyzés támad a megélhetés módja felett; a létért való küzdelem abban jár, hogy elvesztesse azokat, a melyek a létezősők körülményeihez alkalmazkodni kevésbbé bírnak. A legerősebb, a legzölőbb abban jár, hogy eltapodja a gyengébbeket. De a világ-

1) Philantropist.

2) Intuition.

3) Fallacy.

4) Connotation.

5) Hemisphere.

rendnek a társadalom fejlődésére való hatása annál erősebb, mennél kezdetiesebb¹⁾ a polgárosodás. A társadalmi haladás egyértelmű a világrendnek lépten-nyomon való gátlásával és egy más — erkölcsinek nevezhető — műfolyamnak a helyébe állításával, a melynek czélja nem azok túlélte, a kik a létező körülményekhez történetesen legalmasabbak, hanem azoké, a kik erkölcsileg a legjobbak.

A mint már sürgősen állítottam, annak a mi erkölcsileg legjobb — a mit jóságnak vagy erénynek nevezünk — a cselekvése oly viselkedést foglal magában, a mely minden tekintetben ellenkezik azzal, a mi a világszerkezetbeli létért való küzdelemben vezet sikerre. A könyörtelen önzés helyett, magunk megszűkítését kívánja; a helyett, hogy minden versenyzőt félrelökjünk, vagy letapodjunk, azt követeli, hogy az egyén nemcsak tekintetbe vegye felebarátját, *hanem segítse is*. E rendszer befolyása nem annyira azt intézi, hogy a legalkalmasabb túléljen, hanem hogy minél többen tétessenek alkalmasokká a túlélésre. Elveti a létezésnek viaskodó jellemű²⁾ elméletét. Azt kívánja, hogy a ki egy polgári szerkezet előnyeibe lép, tartsa eszébe, mennyivel adós ő azoknak, a kik azt oly sok munkával alkották össze és őrizkedjék, hogy egy cselekedete se gyengítse az épületet, a melybe befogadták. A törvények és erkölcsi szabályok oda intéződtek, hogy a világrendet fékezze és az egyént emlékeztessék kötelességére a közönség iránt, a melynek védelme és befolyása neki, ha nem is létet, legalább a nyers vademberénél valamivel jobb létet szerzett.

Ezen tiszta igazságok meg nem fontolása az oka, hogy korunk bőszerűség³⁾ a természet világa szerkezetét próbálja a társadalomra szabni. Ismét a Stoikus parancsolatnak, a természet szerinti életnek ferde alkalmazásával kell vesződnünk; felejtik az egyének az állam iránti kötelességeit és önzése ösztöneit jogok nevére méltatják. Komolyan vitatkoznak a felett, vajon jogosítvák-e a közönség tagjai arra, hogy egyesült erővel kényszerítsék egyiküket részt venni a fenntartásában, vagy csak hogy gátolják is romboló törekvésében. Azt állítják, hogy a létért való küzdelem, mely a természet

¹⁾ Rudimentary. (Alias = primitiv.)

²⁾ Gladiatory.

³⁾ Fanatical individualism.

világában oly bámulatos munkát végzett, szintoly jótékony kell hogy legyen az erkölcsiség terén, de ha igaz, a mit felállítottam, hogy a világrend nincs semmi viszonyban az erkölcsi célokkal, hogyha amához tartja magát az ember, az erkölcsstan elvei legelsejét szegi meg; hová lesz az a bámulatos elmélet?

Értsük meg egyszer mindenkorra, hogy a társadalom erkölcsi haladása nem attól függ, hogy a világrendet kövessük, még kevésbé attól, hogy szaladjunk előle, hanem hogy viaskodjunk vele. Vakmerő javaslatnak látszik, hogy így hadi lábra állítsuk a kisvilágot¹⁾ nagyvilággal²⁾ szemben és hogy az ember az ő magasabb céljainak alája vesse a természetet; de hinni merem, hogy a tőlünk tárgyalt ó idő és a mi napjaink közti értelembeli nagy különbség annak a reménynek a szilárd megalapításában áll, hogy ama vállalatunkat némi siker koronázza . . .

B. Elég concessio egy természettudóstól; de én, mint bölcselő, tovább megyek, azt merem állítani, hogy a kisvilág hadjárata a nagyvilág ellen számtalanszor vívott és ví ki csekélyebb vagy teljesebb diadalt. Ha úgy nem volna, sem államszerkezet, sem vallás az emberi társadalom fenmaradását nem biztosítaná. Azt is megjegyzem, hogy a történelem és tapasztalás tanúsága szerint, az erkölcsiség hullámozása, a melynek szintűgy meg vannak a ciklusai, minden korban egyalakú volt, ma is az.

H. A polgárosodás történelme részletesen elbeszéli, minő fokozaatokon át sikerült az embereknek a cosmos közepette egy mesterséges világot alkotniok. Lehet, hogy az ember töredékeny nádszál, de mint Pascal mondja, „gondolkodó nádszál”. Erély tőkéje³⁾ van benne, a mely értelmesen működik és oly rokonos azzal, a mely a világegyetemet járja át, hogy hatalmában áll a világrendre befolyini s azt módosítani. Értelmi erejével⁴⁾ rá bírja a pulya a Titánt, hogy azt tegye, a mit ő akar. Minden családban, minden polgári szerkezetben a törvény és szokás megzabolazza és másképp módosítja az emberben levő világrendet, a környező természetre pedig hasonló befolyással van a pásztor, a földműves, a mesterember.

1) Microcosmos.

2) Macrocosmos.

3) A fund of energy.

4) In virtue of his intelligence.

B. Az utóbbi példákban megint fölülkerül a természettudós a bölcselőn. A „pásztor“, a „földműves“, a „mesterember“ nem vi a világrenddel; csupán csak felhasználja a természeti erőket czélja elérésére, a miben nyoma sincs az erkölcsiségnek. Fortior est qui se, quam qui fortissima vincit moenia és quam qui „eripuit coelo fulmen.“ Értelmünk hatalma alávetni a világrendet alkotó erőket és akaratumké alá testi vágyainkat, merőben különböző két dolog. Megjegyzésem a mindjárt következőkre is vonatkozik.

H. A polgárosodás elébb haladtával untalan növekedett ama béavatkozás¹⁾, a míg a mai kornak szervezett és magas fokra fejlődött tudományai az embert a nem-emberi természet rendje feletti oly hatalommal ruházták fel, a minőt valaha a bűbájosoknak tulajdonítottak. Az átalakítások legnevezetesebbjeit, mondhatnám, a két utóbbi százév hozta létre; pedig még csak pitymallik az élet műfolyamának²⁾ s a jelenségeire való befolyásnak helyes fellogása. Még nincs kilátásunk az általánosságokon³⁾ túlra és hamis analógiák és otromba előfeltevések⁴⁾ ködében tapogatódzunk. De hiszen csillagászatnak, természettannak, kémiának is hasonló állapotokon⁵⁾ kellett átmenni, míg elérték azt a polczot, a melyen befolyásuk fontos tényezővé vált az ember dolgaiban. Élet-, lélek-, erkölcs-, polgártannak hasonló tűzpróbán kell átmenni. De esztelenségnek tartanám kételkedni azon, hogy nem messzi távolra eső időszakban azok is szintoly nagy fordulatot eszközölnek a cselekvő életben . . .

B. Itt megint kisiklik egy kevéssé a természettudós a bölcsélet sineiből. Szorosan véve az elészámlált természettudományok vég-eredménye is csak általános természeti törvények kikutatása. Az iparvilág csudáit, gőzgépet, vasutat, telegráphot stb. nem az elméleti természettan hozta létre, hanem gépészeti észlánggal adományozott, találmányos egyének szüleményei azok. Savery, Watt, Fulton, Harrison, Edison, nem hiszem, hogy jó sikerrel állottak volna ki érettségi vizsgát a physikából. A természettan illető követeléseit Ver-

¹⁾ Interference. T. i. (H. szavaival élve) „az értelmi erő béavatkozása a világrendbe.

²⁾ Process of life.

³⁾ Generalities.

⁴⁾ Anticipations.

⁵⁾ Phases.

gilius ismeretes verseit: „Sic vos non vobis . . .“ juttatják eszünkbe. Úgy lesz a Physiologia, Psychologia, Ethica, Politika tökélyesedésével is. Aristides, Decius, Oldenbarendt és száz más nem vártak a „tudomány fejlődésére erényeik tanusításában.

H. A fejlődés tana nem biztat ezredévi előleges jóslatokra. Ha földünk évek milliói alatt fölebb-tölebb tört, valamikor tetőt ér s akkor lejteni kezd. A legmerészebb képzelődés sem kockáztatja azt a sugallatot, hogy az ember értelme megállítja a nagyesztendő¹⁾ folyamát.

Aztán a velünk született és fentartásunkra nagy mértékben szükséges világi természet²⁾ évek millióinak sanyarú iskolázása eredménye és bolondság volna azt képzelni, hogy kevés százév elegendő lesz annak mesteri hatalmát tisztán erkölcsi céloknak vetni alája. Az erős ellenséggel kell a világnak számot vetnie. De másfelől nem látom határát annak, hogy mennyire módosíthatja a létezés feltételeit, a fürkészlet józan elveitől kalauzolt és közös törekvéssel szervezett értelem és akarat, még hosszabb időre, mint a mekkorának történelmét ismerjük. És sokat lehet tenni arra is, hogy változzék az ember természete. Attól az értelemtől, a mely a farkas rokonát a juhnyáj hű órév tette, kitelik az is, hogy a vadság ösztönének fékezésére hasson a mívelt emberben.

De ha több reménnyel biztathatjuk magunkat a világbeli roszak apasztására nézve, mint azok tehatték, a kik ezelőtt több, mint húsz százévvvel állottak a létezés feladatával szemben, ama remény megvalósultát ahoz a feltételhez kötöttnek vélem lenni, hogy dobjuk el azt a fogalmat, mintha az élet valódi célja a fájdalomtól és gyötrelemtől való menekülés lenne.

Régóta kinőttünk fajunknak abból a hős gyermekkorából, a melybe egyaránt köszönhetünk Istenhozottal jót és roszt; a roszból való menekülésnek megkisértése akár Indiai, akár Görög részről, csak a harcmezőről való elfutással végződött; nekünk az maradt hátra, hogy dobjuk el az ifjúi túlságos elbizakodást és a nem

¹⁾ Great year. — A napéjegyenlőségi pont hátrálása, míg ahoz a csillaghoz ér, a melyiktől elindult. 25816 és egy töredék évre számítják a csillagászok.

²⁾ Cosmic nature.

kevésbé ifjai kiskorú csüggettséget. Érett korú emberek vagyunk s ember szerepet kell viselnünk.

— — — — erős akarattal
Küzdeni, keresni, lelni, soha se hátrálva.¹⁾

Örvendve a jónak, a mely élénk ötlük és a rosztat túrvén, azon legyünk bátor lélekkel, hogy kisebbítsük. És így mindnyájan egy hitben és egy célra törekedhetünk.

Lehet, hogy a tenger árja elmos,
Lehet, hogy a boldogok szigetére érünk
— — — — a míg a végre érénk
Tehetünk valami nemes jellemű tettet.²⁾

DR. BRASSAI SÁMUEL

-
- 1) — — — — strong in will
To strive, to seek, to find, and not to yield.
- 2) It may be that the gulfs will wash us down,
It may be we shall touch the Happy Isles,
. . . . . but something ere the end,
Some work of noble note may be done.

Orosz-magyar érintkezések

az erdélyi fejedelmek korában.

(Második és befejező közlemény.)

III.

A lengyelekkel való megbékülés nem volt, nem is lehetett őszinte. 1628-ban Báthory utódánál, *Bethlen* Gábornál orosz követség jelent meg, «mely — teszi hozzá az emlékeit megíró *Kelemen* János¹⁾ — soha azelőtt Erdélyben nem volt.» A követ előadta, hogy a czár, a ki nagy, hatalmas és gazdag fejedelem, s ki 18 éven át is képes háborút viselni ellenségeivel, *barátságot és szövetséget* kíván kötni a fejedelemmel úgy, hogy «közös barátaik és közös ellenségeik legyenek.» Felesége pedig ép úgy levelezésbe óhajt lépni Bethlen Gábornéval, mint a hogy ők, az uralkodók leveleznek. Senki sem kételkedett, hogy a szövetség közvetlen célja *Zsigmond lengyel király megtámadása* volt. Annál könnyebb feladat, mert a brandenburgi választó-fejedelemmel 1626. ápril 3—5. folytatott alkudozások idejében viszont Bethlen is úgy nyilatkozott, hogy a muszkákat föl kell ingerelni a lengyelek ellen.²⁾ S Erdély már akkor kész volt belemenni abba a szövetségbe, melyet Gusztáv Adolf III. Zsigmond és a német-római császár ellen a muszkákkal, törökökkel és a brandenburgiakkal kötött.³⁾ A Bethlen Gáborhoz küldött svéd követ 1628. okt. 23. már Gyulafehérvárról üdvözölte a czár követeit, kik — Bethlen értesülése szerint — júliusban a török-orosz szövetség megkötése végett érkeztek Konstantinápolyba. Ezen követség felszólalására a fejedelem másnap *Toldalaghy* Mihályt bizta meg, hogy tárgyalásokat kezdjen a czár portai követeivel, miként vehetne részt Erdély a szövetségben s s egyúttal üdvözlését küldte Mihály czár részére.⁴⁾

1) Önéletírása, 123. — 2) *Tört.-Tár*, 1879., 794. — 3) *U. o.* 795. —

4) *U. o.* 1887., 53—4.

Két vándor francia diplomata, Dr. *Talleyrand* Károly és *Roussel* Jakab, kik Rohan herceg ajánlatával jöttek Erdélybe, 1629. márcz. 1. már azt a megbízatást vették Bethlentől, nyerjék meg az orosz czárt és Gusztáv Adolft az ő *lengyel királysága* ügyének. Márczius 8-án felszólította a czár portai követeit, *Odokimov* Pétert és *Vementevics* Szjement, hogy követeit, kik Konstantinápolyból velük együtt utaznak Oroszországba, a szövetség megkötésében mindenképen gyámolítsák. Ezen napon írt magának a czárnak s a czár apjának, *Philaret* moszkvai patriarchának is, kifejezvéen abbéli reményét, hogy «ez a barátság nagy hasznukra válik, ha még oly távol vannak is egymástól s még olyan sok föld választja is el őket.» Június 16-án a két francia már Konstantinápolyban volt, hol a szövetség eszméje tetszésre talált s Bethlenhez méltónak ítélték a nagy tervet.

Roussel Jakab 1630. ápril. 18. a Donba ömlő Voronézs-folyó partjáról, Oroszország határáról levélben üdvözölte a czárt. Elmondta, hogy a jezsuiták ellen való erélyes föllépése megnyerte részére Bethlen barátságát. Bethlen Gábornak ellenállhatatlan befolyása van a portán s igen alkalmas a svédekkel való barátság biztosítására is. Nyolcz év óta fáradozik ennek a szövetségnek dolgában *Roussel* s mostani beteges állapotában nem tudja, eljuthat-e végre-valahára a czárhoz; de minden eshetőségre már most figyelmezteti, milyen fontos az az ügy, melynek nagyságáról fogalma sincs a vele utazó török követnek. S itt bizonyosan nemcsak arra gondolt, hogy Magyarországnak s az északi államoknak szövetsége megtörhetné a *Habsburgok túlsúlyát* úgy Spanyol-, mint Németországban, hanem arra is, mi valóságos rögeszméjük volt másfél század óta a politikusoknak, hogy — talán Bethlen Gábor vezetése alatt — *a törököket is kiverhetik Európából.*

A czár Moszkvában jún. 16. fogadta Bethlen követeit, kik közt a már régebben megbomlott egyetértés ismét helyreállott. A követek kijelentették, hogy a szövetséget Bethlen elfogadja, annyival inkább, mert neki is nagy hadserege s tele kincstára van, úgy, hogy szövetségzés esetére ketten nagy háborút viselhetnének. A czár, a szultán és a svéd király közt a fejedelem állandó védő- és dacszövetséget kíván eszközölni és pedig *a spanyol király s a német-római császár, legfőképp azonban a lengyel király ellen.* Mert

45 ízben harczott ugyan az osztrákkal, de mégis Zsigmond király a legnagyobb ellensége. *Egy hét alatt százezer főnyi sereget állíthat talpra*, s így az orosz-magyar szövetség tervének hírére megijedt Zsigmond annál inkább tarthat tőle, mert helyébe a lengyelek és litvánok úgysis Bethlent óhajtják királyul.¹⁾

Bethlen pedig halott volt már 1629. nov. 15-én s január 25. óta ott feküdt a fehérvári nagy templomban. Nagy Lajos, vagy Báthory István birodalmát nem teremthette újra. Talán soha sem gondolt reá egész komolyan; s beérte volna azzal, hogy Lengyelország elfoglalásával a svéd király uralkodjék azon a földön, mely Magyar- és Oroszország közt a Balti-tengertől a Fekete tengerig vonúl. Azért-e, mert a protestantizmust akarta erősíteni? Vagy azért, hogy a Habsburgokat, s törököket állandó veszélybe döntse s ezzel Magyarország fölszabadítását eszközölje? Vagy azért, mert attól félt, hogy most dédelgetett barátja, az orosz, végre csakugyan megszerzi Lengyelországot s a szláv áradat azután nemcsak a Balkánt seprí el, hanem az útjába eső Magyarországot is? Bethlen valóban elég nagy volt ahhoz, hogy nevéhez világtörténelmi jelentőségű tervezetések fűződjenek. A körülményekkel számolni tudott; Németországot, épen az ő halálát követő években, 1630—31-ben hozta a legválságosabb helyzetbe Gusztáv Adolf; az orosz-lengyel háború is kitört, és csak 1634-ben ért véget. *Roussel*, Bethlen egykori követe, reményeiben csalódva tért vissza Moszkvából Magyarországra.

Mihály császár még a lengyelekkel megkötött béke után is tartózkodott minden más háborútól s a törökökkel annyira került az összeütközést, hogy még a kozákoktól számára elfoglalt Azovot is visszaadatta nekik, csak hogy fel ne használhassák elfoglaltságát a lengyelek. Utódát, *I. Alexejt* (1645—1676.) a velenceiek sokáig szintén hiában próbálták beugrasztani a török háborúba s hiában biztatták azzal, hogy a Balkán-félsziget görögkeleti keresztényeinek, mint hitfeleinek segítségével, könnyen szétrobbanthatja a török birodalmat.²⁾

¹⁾ Talleyrand és Roussel követsége az orosz császárhoz. *Supala és Géresy* közlései orosz levéltárból. (Tört. Tár., 1887., 53—78. I. V. ö. Bethlen és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez. U. o. 1882., 263., 272., 275—6. I.

²⁾ *Kállay*, Oroszország keleti törekvései. 54—5.

Előre lehetett azonban látni, hogy a kozákok lázadása törésre viszi a dolgot és színvallásra kényszeríti a czárt, mivel neki ép úgy voltak kozák alattvalói, mint a lengyeleknek és a törököknek is így a lázadás nem lehetett pusztán csak Lengyelország belügye.

A *zaporogi kozákok* általános fölkelése *Chmelyniczkij* Bogdán hetmán vezetése alatt 1647. aug. 7. tört ki *IV. Ulászló* ellen.¹⁾ Midőn a király 1648. május 22. elhunyt, *I. Rákóczy* György azonnal lépéseket tett a lengyel korona megszerzésére s nov. 17. e végből a kozákok is felajánlották közreműködésüket. Akkor azonban több mint egy hónap óta halott volt már *I. Rákóczy* György. Kitént mind az ő, mind a Bethlen Gábor esetében, hogy a nagy távolság miatt s a közlekedés kezdetleges viszonyai közt alig lehet bevonni Erdélyt az északi kérdés rendezésébe. Az erdélyiek mégis erőszakolták azt, s *János Kázmér*nak királylyá választatása után sem hagytak föl vele. A lengyel király szövetségre szólította fel a fejedelmet, a kozákok pedig testvérét, *Rákóczy* Zsigmondot kérték, álljon az élökre. Ezt a kívánságukat a lengyelekre nézve káros *zborovi béke* megkötése (1649. aug. 19.) után is megújították; mert hiszen ez a béke sem adta vissza függetlenségüket. 1651. májusában magának a fejedelemnek ajánlták föl a *kozák királyságot*. A fejedelem, ki pedig igen jól tudhatta, a keleti kérdésben milyen jelentősége lehet egy ilyen oroszról, lengyeltől, töröktől független új állam alakításának, csak föltételesen és határozatlanul ígért segítséget s attól látszott függővé tenni, biztosíthatja-e a törökök semlegeségét s a tatárok és az oroszok barátságát. E végből szeptemberben követet akart küldeni Moszkvába. A kozákok azonban e közben *Berestesko*hnál vereséget szenvedtek, mivel a tatár khán cserben hagyta *Chmelyniczkijt*, ki vonakodott őt megsegíteni Oroszország megtámadásában; aug. 8-án pedig Kiev is a lengyelek kezére jutott, s a kozákok szept. 28-án *Bjela-Zerkov*ban kedvezőtlen békére léptek *Kázmérral*. A kozákok, kik a halogató természetű *Rákóczy* iránt meghidegedni kezdtek, most *Alexej* czárnak ajánlották föl *Kis-Oroszországot*; miattuk azonban a czár sem akarta felbontani a lengyelekkel kötött békéjét.

¹⁾ Legjelesebb életrajza *Kosztomarov* Miklóstól, történeti tanulmányainak s monographiáinak 9—11. kötetében. (Szent-Pétervár, 1884.) Ismerteti *Hodinka* Antal a *Századokban*, 1891., 40—51. és 124—139. l.

Mikor *Lupul* moldvai vajda fölelevenítette Mihály vajdának azt a kalandos tervét, hogy Moldvát, Oláhországot és Erdélyt a török védelme alatt egy állammá egyesítse, Rákóczy 1653-ban megtámadta s megverte Lupult, kit most már a tatárok és a kozákok segítettek. A kozákok, tatárok és törökök fenyegető szövetsége ellenében alakulólélben volt a lengyelek és erdélyiek szövetsége; a mi épen olyan politikai meglepetésnek ígérkezett, mint az, hogy az orosz városok anyja, Kiev, 1654. január 8-án a zaporogi kozákokkal együtt behódolt Alexejnek; sőt Chmielyniczkij egyenesen azzal kecsegtette a czárt, hogy fensőbbségét a moldvai és oláh hoszpodárok, a magyar király (ki alatt az erdélyi fejedelmet értette) s a görögök is elősmerik.¹⁾

Alexej most már Nagy- és Kis-Oroszország urának nevezte magát. Kis-Oroszország, melyet a katolikus lengyelek a vallásháború egy nemébe kergettek s melyet a protestáns Rákóczy nem igyekezett biztosítani a maga részére, végre is a vallás és faj tekintetében vele egy Oroszország területét növelte.

Rákóczy az első pillanatban nem fogta föl ennek a változásnak világtörténelmi jelentőségét; pedig ha — az akkori politikusok kicsinylő modorában — nem gondolt is arra a veszedelemre, melylyel a moscovitismus magát a részben szintén görögkeleti Magyar- és Erdélyországot fenyegeti, máskülönben is közvetlenül érdekelhette, mert a kozákok elszakadása miatt ingerült lengyelek egy része Kázmér elkergetésével most csakugyan őt akarta a lengyel trónra ültetni s az oroszokkal kikerülhetetlen háborúban a sereg élére állítani. Tőle kért segítséget a trónján fenyegetett király maga is és tőle várta a tatár khánnal együtt, hogy az oroszoktól való elszakadásra ösztönözze a hetmánt.

A 200,000 főnyi orosz sereg, mely valóságos *vallásháborút* viselt, egymásután foglalta el Szmolenszket, Mohilevet, Poloczkot, Vitebszket stb. s Litvániát menthetetlenül elveszi az orosz sereg, ha visszatérésre nem kényszeríti a dögvész. Nemcsak a lengyelek és tatárok keresték Rákóczy szövetségét, hanem most már megint a kozákok is, a kik új helyzetökben sem akartak lemondani Rákóczy barátságáról. Rákóczy azonban csupán a béke iránt való közbenjá-

¹⁾ *Brückner*, Russlands Politik im Mittelmeer. Sybel's Hist. Zeitschr. 1872., XXVII. 86.

rását ajánlotta fel nekik, a lengyeleknek pedig — 1655. tavaszán — mindössze 1500 főnyi zsoldos hadat kívánt küldeni; de ez is ott-hon maradt, mert hírért vette, hogy a svédek hadat izentek a lengyeleknek s erejét különben is a havasalföldi szeménynek (szeimének, állandó katonák) lázadása kötötte le. A lázadást a moldvai vajda segítségével leverte ugyan s Konstantin hozspodárt visszaültette székébe, az orosz-lengyel háborúban azonban nem foglalhatta el az őt megillető helyet. Beteljesedett, a mitől Kázmér már ápr. 24. tartott, hogy Rákóczy nem veheti rá a kozákokat az orosz felsőség megtagadására s a lengyelekhez való visszatérésre. Krakó s vele Nagy-Lengyelország okt. 17. a svédek kezeibe került, Podoliából pedig az orosz-kozák hadak elől tömegesen menekült a lakosság Magyarországba. A király maga is kivándorolt, fővezére, *Pótoczki* pedig megkínálta Rákóczyt a lengyel koronával; mert — úgymond — «inkább, mint muszkát vagy svédet uraljanak, készebbek az ő személyéhez hajolni.»

A fejedelem úgy találta, hogy elkésve fordultak hozzá és csupán közbenjárását ajánlta fel. Június 9-én már útban is volt követe, *Száva* Mihály Moszkva-felé, hová azonban aligha jutott el. A közvetítésre *III. Ferdinánd* magyar és *III. Frigyes* dán király ép olyan eredménytelenül vállalkozott. Rákóczytól többet vártak s decemberben ismét felajánlták neki a koronát a kis-lengyelországi urak. A fejedelem még most sem határozta el magát, hanem inkább a svédekkel való szövetségre gondolt. Követe, *Sebesi* Ferencz, *X. Károly* svéd király előtt nyíltan kifejezte azon való aggodását, hogy *a czár hatalma olyan rohamosan növekedik*; Károly pedig (épen 1656. jan. 17., midőn lengyel hűbéresből svéd hűbéressé tette a brandenburgi választót) kijelentette, hogy hajlandó Rákóczyval szövetkezni s a lengyel királyság elnyerésében segíteni őt, az orosz-kozák-szövetség mibenlétét pedig tanulmányozni fogja.

1656. január 4. azonban Kázmér visszament Lengyelországba; a nemzet elszántan készült újabb küzdelemre s Rákóczytól, ki az utóbbi időkben feltűnően közeledett a svédekhez és a kozákokhoz, ha már segítséget alig várhatott, csak jóakarató semlegességet kért. A koronát pedig — olyanformán, mint azt tavaly Rákóczyval teték — Kázmér gyermektelen halála esetére az orosz czárnak ajánlták fel a lengyel urak, mivel Rákóczy ném volt hajlandó, hogy annak

kedvéért a maga vagy fia vallását megváltoztassa. Körülbelül ugyanakkor, mikor 1656. június 12-én *Rácz* Györgyöt és *Tövissy* Danielt követségbe küldte a czárhoz, hogy barátságot ajánljon neki s megtudja tőle, akar-e továbbra is hadakozni a lengyelekkel, s mit szólna egy *svéd-orosz-kozák-tatár-erdélyi szövetséghez*, — az oroszok és svédek közt már kiütött a háború. A czár a táborban fogadta a követeket s udvarias, de semmit sem mondó felelettel bocsátotta el őket. X. Károly, kit egyik ellenség a másik után támadott meg, szorongatott helyzetében Rákóczynak hűbérül ajánlotta föl Lengyelország egy részét, mint nagyfejedelemséget, ha szövetségre lép vele. Azzal a kijelentéssel, hogy csak királynak megy be Lengyelországba, Rákóczy bizonyos kikötésekkel csakugyan a svéd barátságot fogadta el, egyúttal azonban szept. 7. védő- és dacszövetségre lépett a kozákokkal is. *Sebesy* Ferencz, *Ujlaky* László s *Horvát* István követségei mutatják, hogy most már komolyan hasznukat akarta venni a kozákoknak; követe, *Száva* Mihály, a tatárokat is el akarta vonni az orosz-lengyel szövetségtől. Nov. 3. a *vilnai* fegyverszünetben a lengyelek a czárnak biztosították a királyságot s decz. 1. *III. Ferdinánddal* — kit a svéd-erdélyi tárgyalás aggasztott — megkötötték a szövetséget. Ezen s más lehangoló körülményekkel nem törődve, Rákóczy decz. 6. *aláírta a svédekkel való szövetséget*, mely egyértelmű volt *Lengyelország felosztásával*, majd pedig a kozák követek hűségeskűjét fogadta 1657. január 15. Viskén érte őt utól a muszka czár követe, ki 200 pár nyusztprémmel ajándékozta meg, egyúttal azonban lebeszélni törekedett a svédekhez való csatlakozásról s kérte, ne segítse a törököket s az elégedetlen lengyeleket. A fejedelem azt felelte, hogy ő csak régi összkötését újította fel. A követ nagyon csodálkozott, hogy olyan rettenetes időben is útnak indul a fejedelem s azt jövendölte, hogy a vizeken átkelő gyalogság nagy részét maga a hideg pusztítja el.¹⁾ Jó válasz nélkül távozott Moldva-felé, maga a fejedelem pedig január 31-én átlépte Lengyelország határát. Serege, a csakhamar csatlakozó zaporogi kozákokat is odaértve, 49,000 főre rugott. Márcz. 28. bevonult Krakóba, ápril 11. egyesült a svéd királylyal, június 19. együtt elfoglalták Varsót, — a svédek azonban

¹⁾ *Szalárdy*, Siralmas krónika, 298—9. *Szilágyi*, Erdély és az északi-keleti háború. II. 351., 357. *Századok*, 1891., 125—6.

22-én sorsára hagyták őt s visszasiettek hazájukba, melyet a dánok fenyegettek.

A lengyelek ekkor már annyira összeszedték magukat, hogy, az oroszokkal egyesülve, *Lubomirszky* tábornagy vezetése alatt június 15-én egy 8000 főnyi csapattal Magyarországra rontottak s Bereg-, Ugoicsa- és Szatmármegyékben irtózatosan pusztítottak, raboltak, öltek, úgy, hogy még a csecsemőket sem kímélték. Évszázadok óta ez volt az oroszok első betörése Magyarországra s ezt is visszaverték a gyorsan fölkelő vármegyék, melyek azután Jolsván júl. 21. tartott gyűlésökben kárpótlásul a szepesi városok visszacsatolását követelték. ¹⁾

Rákóczy ügye e közben mind rosszabbra fordult. A szultán annyira ingerült volt reá, hogy portai jóakarói a fejedelmet csak abban az esetben vélték megmenthetni, ha hamarosan az oroszokkal szövetezik; *I. Lipót* — ekkor még csak mint magyar király — május 27. már frigyre lépett a lengyelekkel s 12,000 főnyi sereget küldött; *Buturlin* orosz követ az erdélyiek ellen izgatta a kozákokat, kik föllázadva, szintén odahagyták: kijelentették, hogy a czárnak akarnak szolgálni, nem Rákóczynak. A fejedelem azután *Czarny-Osztrov*-ban júl. 22. lealázó békére lépett a minden oldalról fölkelő lengyelekkel, s míg kevés hívével ő maga júl. 31. magyar földre menekült, 4000 főre leolvadt serege a tatárok fogságába jutott. ²⁾

Erdély ettől fogva rohamosan közeledett végbomlása felé s nem háborította többé az északi hegemoniáért versengő hatalmakat. Oroszország, mely az imént azzal mentette meg Lengyelországot, hogy föllázította Rákóczy ellen a kozákokat, most kibékült ennek hűtlen svéd szövetségesével (1658. decz. 20.) s hétéves háborút kezdett Lengyelországgal.

¹⁾ *Pettkó* Béla közlése a Tört. Tárbán 1884., 586—590.

²⁾ Rákóczy lengyel királyságra való törekvésére nézve l. különösen *Szilágyi*, Erdély és az észak-keleti háború. (Budapest, 1890—1.) 8r. 635 és 596 lap. Ugyanő tőle: Okmánytár II. Rákóczy György dipl. összeköttetéseihez. (Bp. 1874.) 402—426. *Grondski*, Historia belli cosacco-polonici (Pest, 1789.). 8r. 452. lap. V. ö. *Kosztomarov* (különösen a II. kötet 6. fejj.) és *Hodinka* idézett műveivel.

IV.

Egy század telt el azon meddő kísérletek közt, hogy Orosz- és Lengyelországot ugyanazon dynastia vezetése alatt personalis unióban egyesítsék s így a germán és román nyugattal s a török-tatár délre szembe állítsák az *egységes szláv keletet*. Meghiúsultak a külön Kozák-ország alakítására irányuló törekvések is. Ilyen tanulságokra volt szüksége *Alexej* czárnak, hogy végtére megfelelőbb politikai tevékenységet fejtsen ki s a szintén szláv lengyeleknek egyelőre békét hagyva, mint a *vallás előharcosa*, inkább a törökkel szemben keresse dicsőségét.

1659. végén egy zágrábmegyei katolikus pap, *Krizsanics* György jelent meg Moszkvában. Szerencsétlen hazájából, mely minden pillanatban ki volt téve a törökök pusztításainak, a főlzabadtítás reményével jött ebbe az országba. Nem úgy gondolkozott, mint nagynevű földije, *Zrinyi* Miklós, a költő és hadvezér. Zrinyi kutatván, mely külföldi nemzetek barátságára számíthat hazánk, egyebek közt ezt írja: ¹⁾ «Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább, hogysem valósághoz; noha tudom, hogy *némely nagy emberek nem tudom kicsodás reménységeket csináltak maguknak*; de sem nem remélhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országuk messze, az ő népük goromba, az ő hadakozásuk semmirekellő, vitézségük nevetséges, politikájuk ostoba, birodalmuk tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségük?» *Krizsanics* ellenben azt hirdette, hogy épen erre a segítségre van szükség; s «*Politika*» czímmel 1666-ban megjelent művében élesen körvonalazta, mit várnak a szlávok s mit vár Európa Oroszországtól. ²⁾ «Senki sem mondja — írja, mintegy válaszképen Zrinyinek. — hogy előttünk, szlávok előtt, valamely mennyei határozat elzárta volna a tudomány útját s hogy nekünk nem volna jogunk és kötelességünk a műveltségben való előhaladás. A többi nép sem egy esztendő alatt lett művelté; mi is műveltek lehetünk, ha van hozzá akaratunk és kitartásunk. Itt az idő, hogy munkához lássunk. Az irgalmas Isten Oroszországot hatalmas, nagy és dicső szláv birodalomná tette, a milyenhez fogható nem volt még fajunk multjában. Ismerd meg tenmagadat és ne higyj az idegennek: ez a jelszó. Csodákat művelhet-

¹⁾ *Zrinyi* összes munkái. (Pest, 1853., 373. lap. A török afum ellen való orvosság.) — ²⁾ *Szamota*: Az első pánszláv apostol. Egyetértés, 1892., 87. sz.

tek volna régi uralkodóink, ha ösmerik népeik erejét.» Oroszországnak mindenkor orosz legyen a czárja, a czár leányai csak szláv fejedelmekhez, orosz bojárokhoz menjenek férjhez. Az orosz czár föladata — s ez elég merészen hangzik a horvát katolikus pap ajkairól, — hogy véget vessen a katolikus és görögkeleti szlávok közt a vallás miatt folyó viszálykodásnak; s az ő dolga, hogy a török járom alatt nyögő szlávok felszabadítására szövetségeket kössön.

Ha a svédek és lengyelek miatt le kellett mondania Oroszországnak a Balti-tenger mellékéről, keressen kárpótlást délfelé, Krim elfoglalásával. Nyomúljon az ozmánok ellen, kik maguk is hisznek abban a jóslatban, hogy birodalmukat egy szőke népfaj fogja megdönteni. Terjeszteni kell ezt a jóslatot, hogy hasznot húzhasanak belőle. Krim elfoglalása csak az első lépés legyen Törökország felé; Magyarországot s a Balkán délszláv államait az oroszoknak kell felszabadítaniok; másodrendű kérdés, azután oroszok, szerbek, vagy bolgárok legyenek-e a felszabadítandó országok.

A bolgárok, szerbek, horvátok úgyis csak saját vétkeik miatt kerültek idegen uralom alá. A Balti-tenger mellékén, Pomerániában, Szléziában, Lengyel-, Cseh- és Morvaországban lakó szlávok testvérharczokra fecsérték erejüket; részben a németekhez csatlakozva, rabszolgaságba jutottak s annyira elnémetesedtek, hogy most már se nem szlávok, se nem németek. A németek a mellett sok helyről ki is űzték a szlávokat. A Duna mellékén lakó szlávokon is idegenek uralkodnak. *Csak egyetlenegy szláv uralkodó van: az orosz.*

»Oh, nagy czár! — kiált föl, — neked kell megoltalmaznod a szláv népeket; jó atya módjára neked kell gondoskodnod szétszört gyermekeidről. Könyörülj az elámitottakon s vezesd vissza a józan észhez. Közülök sokan, mintha valami bűvös ital kábitotta volna el őket, nem érzik azokat a sérelmeket, melyekkel idegenek illeték, szégyelni való állapotukat nem is ösmerik. Oh czár, — téged, egyedül téged küldött Isten a dunai szlávok, a lengyelek és csehek segítségére. Egyedül te győzheted meg őket lealáztatásukról, elnyomatásukról. Egyedül te taníthatod meg valamennyit, hogy bosszút álljanak nemzetök miatt s lerázzák a rájuk nehezedeő német rabigát. A dunai szlávok semmit sem tehetnek a maguk erejéből. Oh czár! Te Mózes vesszejét tartod kezeidben: csodákat művelhetsz s örökös hálaára kötelezheted magad iránt a szláv népfajt!...«

Szláv író egészen a XIX. századig ilyen élesen, ilyen határozottan nem fejezte ki még a *panslavismus*, sőt panrussismus eszméjét; a mi annál fontosabb, mert először épen egy magyarországi ember ajkairól hangzott el. Őt ugyan már 1661. január 8. elfogatta s a czári hatalom korlátozásának tanai miatt Szibériába küldte a czár, hol 15 esztendő telt el, eszméi azonban nem veszték el nyomtalanul; és talán nem is véletlenség, hogy azokat Moszkvában megint magyar alattvalók fejtegették tovább. 1668-ban ugyanis *Brankovics* Száva, az erdélyi oláhok metropolitája és öcsese, György, ki 4 éven át volt erdélyi török deák a konstantinápolyi udvarban, Apafy fejedelem engedelmével Moszkvába utaztak, hogy segítséget kérjenek a töröktől, tatártól feldúlt oláh egyházak helyreállítására.

Alexej czár nagy kitüntetésekkel fogadta s környezete is minden kitelhető figyelemben részesítette őket. A Brankovicsok, kik most az oláhok ügyében jártak, tulajdonképen szerbek voltak és pedig olyan nagy névnek — különben jogtalanul — viselői, hogy már e miatt is jóakaratra számíthattak. S midőn felvilágosításokat adtak a magyarországi és balkánfélszigeti görögkeletiek vallásviszonyairól, talán czélzásokat tettek arra is, milyen lelkesedéssel fogadnák a czárt a délszlávok és görögkeletiek, ha mint felszabadító jelennék meg köztük. Ők már nem elméleti dolgokról beszéltek, mint Krizsanic, hanem kézzelfogható adatokkal és gyakorlati útmutatásokkal is szolgáltak. Brankovics György, ki utóbb arra hivatkozott, hogy őt *Maxim* patriarcha a drinápolyi templomban elismerte a slavo-szerbek deszpotájának, nem mulasztotta el, hogy az oroszok között hangulatot keltsen az ő szerb trónjelöltsége iránt. Bátyja 1675-ben ismét fölkereste Moszkvát, az erdélyi oláh egyházakra ott gyűjtött pénzzel azonban nem számolt be. Ezért, s egyházi és politikai rendtelenségei miatt az erdélyi egyházi törvényszék 1679-ben megfosztotta püspökségétől. Nemsokára öcsesével együtt örökre elhagyta Erdélyt. Buda fölszabadítása után *I. Lipót* kegyeit kereste, egyúttal azonban — saját fejedelemsége alatt — az összes délszlávok fölszabadítását és egyesítését tervezte. A bécsi kormány idejében elfogatta ugyan s még a czárnak — akkor már *Péternek* — közbenjárására sem bocsátotta szabadon¹⁾, a körlevelével fölbujtogatott

¹⁾ *Thallóczy*: Az ál-Brankovicsok. Századok, 1888., 689–713 l., Különösen 697., 700. és 708.

rácok azonban nem mradhattak többé török alattvalók: 1690-bean *Csernovics* (Csarnojevics) Arzén ipeki patriarcha vezetése alatt Magyarországra vándoroltak be. Ebből láthatni, mennyi hasznát vehette volna az orosz kormány ennek a kalandornak, ha nagyobb fontosságot tulajdonít neki s a törökökkel viselt háborújában ügyesen fölhasználja. Nem használta fel, mintha csak azt akarta volna elhíttetni a világgal, hogy nincsenek céljai a Balkánfélszigeten.

Pedig időközben Oroszország is belebonyolódott abba a valószínű keresztesháborúba, melyet a törökök újabb terjeszkedése tett szükségessé. Már 1672. élesen föl szólalt az ellen, hogy Podolia és Ukrajna a törököké legyen s a lengyel-szövetséggel fenyegetőzött. A szövetséget azonban nem kötötte meg, s Lengyelországnak még abban az évben lealázó békére kellett lépnie. Oroszország, mely nem tűrhette, hogy a Dnjeper balpartja török kézben legyen, mind a mellett mindent elkövetett, hogy a szultánnak behódolt kozákokat ismét orosz alattvalókká tegye s ez azzal végződött, hogy a *szultán 1677-ben hadat izent a czárnak*, a még csak félév óta uralkodó *III. Fédornak*.

A törökök és oroszok első nagy hadjáratában inkább az oroszoknak kedvezett a szerencse. Ez a mérkőzés hazánkra is bizonyos terheket rótt. Egyrészt megakasztotta az oroszokkal való kereskedést, melyet Apafy fejedelem már 1671-ben védelmében részesített, ¹⁾ másrészt pedig arra kényszerítette a fogarasi országgyűlést, hogy 1678. ápr. 19. a portának »a muszkával való hadakozása segedelmére« 600 szekér, vagyis 4800 köböl gabonát szavazzon meg.²⁾ Az 1681. janur 9. *Bakcsiszerájban* (Krimben) kötött béke a Dnjeper balpartját és Kis-Oroszországot végképen a czár birodalmába belelezte.

Hús évre szólt a béke; Oroszország azonban már 1684-ben belépett a nyugati államoknak abba a szövetségébe, melynek legközelebbi célja *Magyarország fölzsabadítása*, a végső pedig *Törökország felrobbantása* volt. Mégis kellett tehát a nyugatiaknak az az orosz szövetség, melyről negyedszázad előtt olyan kicsinyléssel nyilatkozott Zrínyi; s bizonyosan örömet keltett Magyarországra is annak a híre, hogy Oroszország megindítja a hadat Krim

¹⁾ *Hanthó*, a lőcsei főrealisk. 1873. évi értesítőjében, 13.

²⁾ 1678: 1. t.-cz.

ellen, melynek tatárjai többször oly mérhetetlen károkat okoztak hazánknak; pedig a czár csak azért vágyott Krimre, hogy a Fekete-tengerig terjeszkedve, ezen át minden pillanatban nyitva álljon az útja Konstantinápolyig. *Galyczin* hg. a támadást csak a Budavár visszavételéről s a párkányi diadalról érkezett hírek vétele után, 1687. tavaszán kezdte meg. A Krim ellen viselt két első hadjárat nem sikerült; azonban kevéssel azután, hogy *Galyczin* hg. másodszor is eredménytelenül tért haza Moszkvába, 1689. szept. 12. az ifjú *Péter* ragadta magához az uralmat; ő pedig belátta, hogy meg nem szerezheti Krimet mindaddig, míg meg nem hódítja a törököknek Oroszországtól délre eső közvetlen birtokait. A magyarországi hadjáratban nagyhatalmi állásáért végső erőfeszítéssel küzdő török sereg nem akadályozhatta mozdulatait. Azóvot és vidékét 1696-ban ugyan csak nagy nehezen foglalhatta el Péter, sikerei azonban mégis előmozdították a keresztények magyarországi győzelmes hadjáratát. 1697. június 29., midőn európai körútjában Bécsben nevenapját tartotta a czár, a jezsuita *Wolf* egy szónoklatban azt az óhajtását fejezte ki, bárcsak igazi Péter lenne a czár, ki a kezében levő kulcsokkal elzárja és elfoglalja Törökországot. Péter valóban nagyon közel állott már ahhoz, hogy kezeibe vegye ezeket a kulcsokat. 1698. októberében Karloviczon Oroszország is képviseltette magát az európai béketárgyalásokon, melyeken törökök, osztrákok, velenceiek, lengyelek, angolok és hollandok vettek részt, csak épen azon magyarok nem, a kiknek élete forgott kockán.

Ez az első eset, hogy a nyugat-európai hatalmasságok az európai kongresszusban ülést és szavazatot adtak Oroszországnak, melynek nagyhatalmi állását tehát magyar területen ismerték el. *Voszniczyn*, a czár meghatalmazottja, az Uj-Oroszország erejében s jövőjében bizva, kiméletlenül s megvetéssel nyilatkozott a török birodalomról, másrészt egész nyersen követelte, hogy az európai hatalmak közbenjárásával Kercset átengedjék a törökök. Mikor észrevette, hogy az angol és holland meghatalmazottak ellene dolgoznak, s hogy elszigetelten áll, titokban egyrészt a törököket biztatta, húzzák-halaszszák a tárgyalásokat, míg ki nem üt a spanyol örökösödési háború, midőn az ott elfoglalt I. Lipót ellen szerencsésében harczolhatnak; másrészt azonban arra intette a czárt, fegyverkezzék a török ellen, s biztosította, hogy ha orosz hadsereg jelenik

meg a Duna mellett, nemcsak ezrével, hanem még sűrűbb tömegekben csatlakoznak hozzá a hitben és nyelvben velök rokon délszlávok.

Két nappal azelőtt, hogy a törökök és a nyugati hatalmak *Karloviczon* 1699. január 29. békét kötöttek, a csár és szultán meghatalmazottjai csupán a fegyverszünet okiratát jegyezheték alá, a mit csak 1702. július 3. követett a 30 esztendőre szóló béke. Amaz, a karloviczi, még nem állította vissza Magyarország területe épességét; emez Azóv birtokával s a Fekete-tengeren való hajózás szabadságával gazdagította Oroszországot. *Az első orosz hadihajó*, mely Azovból Konstantinápolyig megtette az utat, határozottan kijelölte most már az *oroszok keleti politikájának irányát*. S az 1700-ban Moszkvában nyomtatott első *szertartásos könyvek*, melyeket a karloviczi tárgyalások alatt közelebről megismert magyarországi szerbek és oláhok közé nagyszámban küldött a csár, megjelölte egyúttal a *panslavismus útját* és legfőbb eszközét is.

Nem ösztönszerűen működött most már a szláv eszme. Öntudatra ébredése egyidős a XVIII. századdal. S ezzel Oroszországra, hazánkra és az egész Keletre új korszak következett.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Szakosztályi Értesítő.

I. Választmányi ülés.

Szakosztályunk jan. hó 19-én vál. ülést tartott, melynek tárgya a közgyűlés előkészítése volt. Meghallgatta s helyben hagyta a titkár által írt vál. jelentést. Megvizsgálta és helyesnek találta az elnök pénztári számadásait. Megállapította az elnök által kidolgozott költségelőirányzatot.

II. Közgyűlés.

Az Erdélyi Múzeum-egylet bölcelet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya f. év jan. 21-ikén tartotta évi rendes közgyűlését, a melynek kiváló fontosságot adott a szakosztály fennállásának tizedik évfordulója.

Dr. Szamosi János elnök a következő beszéddel nyitotta meg a közgyűlést:

Tisztelt szakosztályi Közgyűlés!

Hét év telt el azóta, hogy a tisztelt szakosztály bizodalma az elnökséggel először kitüntettet. Ez idő alatt nem mulasztottam el egy alkalmat sem, hogy ne hangsúlyozzam egyesületünknek hívatottságát arra, hogy a magyar nemzeti tudományosság második középpontjává küzdje fel magát.

Hogy egy nemzet tudományos kifejlődésének eszközlésére egy középpont nem elégséges, azt már többen kimondották és bizonyításra nem szorúl.

Hogy hazánkban Kolozsvár van hívatva ily második középpontnak, kitűnik abból, hogy Kolozsvár már 1871-ben, tehát az egyetem felállítása előtt, a rideg statisztikai számok szerint is, az értelmiségi százalékoknál fogva, közmíveltség tekintetében az ország összes városai között a második helyet foglalta volt el (Keleti Károly, Hazánk és népe közigazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest, 1871. 421. lap).

Ebben a városban pedig az Erdélyi Múzeum-egyletnek jutott a dicső feladat a második központ organumát megalkothatni. Jutott pedig már kezdetben az alapítók határozott szándékánál — s az egyesület tekintélyes alaptőkénél — fogva Épen azért egyesületünk ennek a feladatnak tudatában ismételtén hozzá is fogott volt ily organum megalkotásához. Az objectív történetírás feladata lesz kideríteni az okokat, a melyeknél fogva ezek a nagy tudományyal és hazafini buzgósággal eszközölt kísérletek meghiúsultak.

Azóta azonban, hogy az Erdélyi Múzeum nagy alapítójának Mikó Imre grófnak sikerült a szerencsés frigyét a Múzeum-egylet és a tudomány egyetem közt létrehozni, s a két testület férfiai kezét fogták a nagy feladat megvalósítására, s a kedvező szervezeti alakulást is megtalálták, semmi kétség sem fogható fenn az iránt, hogy egyesületünk két testvérszakosztályának közlönyei

már most is a második tudományos középpont organumai, miután az egyetemnek mint ilyenek, külön közlönye nincsen.

Véleményem szerint ezt kell czélül kitűznünk, ezt szem előtt tartva közlönyeinket megítélnünk

Ha már most végig tekintünk szakosztályunk eddig megjelent tiz kötetén [mert a második szakosztálynak régibb és kiterjedtebb működéséről szólni e helyről magamat hivatottnak nem érzem], erősen hiszem, nem csak pirúlni nincs okunk, hanem erős hittel és bizalommal nézhetünk a jövő elébe.

A kiadott 310 íven annyi alapos tudomány, annyi lángoló hazaszeretet, annyi hamisítatlan nemzeti szellem van letéve, hogy azokra mindenkor bátran utalhatunk, mint működésünk és létjogosultságunk bizonyítványaira.

Meg van azokban egyesületünk illetve szakosztályunk minden egyes tagjának a maga része, de az érdem oroszlánrészé az a négy férfiút illeti, a kik tiz év alatt közlönyünket bár fokozott sikerrel, de mindenkor egyenlőn lángoló buzgósággal szerkesztették.

Epen azért csak kedves kötelességet teljesítek, a mikor szakosztályunk nevében Schilling Lajos, Hegedüs István, Szinnyi József és Szádeczky Lajos tagtársainknak, mint a tiz évfolyam szerkesztőinek köszönetet mondok.

A tiz évfolyam egy nyugvó pontot jelez. Mint a bérzettőre törekvők meg-megállanak s a meghaladott útra vissza-visszatekintenek, úgy tekintünk vissza mi is ma az előttünk levő tiz tartalmas kötetre. De a bérzettő még messze van. Tekintetünket előre irányozva mondjuk tehát: *excelsior!*

Ezzel a közgyűlést megnyitom.

SZAMOSI JÁNOS.

Az éljenzéssel fogadott elnöki megnyitó után *Szádeczky Lajos* titkár-szerkesztő olvasta fel a választmány következő jelentését:

Tisztelt Közgyűlés!

35 éve, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet nagynevű alapítói megalkották abból a czélből, hogy gócpontjátúl szolgáljon az erdélyi részekben a tudományos törekvéseknek, a tud. irodalom művelésének, a közművelődésnek. Azóta ez az egyesület teljesíti itt az erdélyi részekben azt a hivatást, a mit a fővárosban a M. T. Akadémia s a többi tud. társulatok együttvéve. Mondhatjuk, hogy ebből sarjadt ki a kolozsvári tud. egyetem is. s most mindkettő karöltve, gyűjteményeik közösen használva igyekezik rokon hivatását teljesíteni.

10 éve telt el a múlt év végén annak, hogy az Erd. Múzeum-egylet kebelében megalakult a mi szakosztályunk, a bölcsélet-, nyelv- és történettudomány fejlesztése, terjesztése, irodalmának ismertetése végett.

A 10 éves évfordúló, ha jubileumra nem is, de minden esetre készlet egy kis visszapillantásra, szakosztályunk fejlődésének főbb mozzanatai áttekintésére, hogy lássuk a multat és tanulságot merítsünk belőle a jövőre.

Az 1883. okt. 19-én tartott értekezleten alakult meg a szakosztály; nov. 28-án tartott szakülésén állapította meg szabályzatát, a mely tehát immár egy évtizeden át szolgálta iránytű gyanánt szakosztályunkat. Nem csoda, ha fejlettebb igényeinkhez képest most már némi részében módosítást igényel. Erre nézve a múlt évi közgyűléstől megbízatást nyervén, lesz szerencsénk az új ügyrend tervezetét előterjeszteni.

Ha szakosztályunk 10 éves pályafutásán végig tekintünk: a czéltudatos, komoly, intensív tud. működésnek, — a bár lassú, de fokozatos fejlődésnek képe tárul szemünk elé.

73 taggal kezdette meg 1884. elején szakosztályunk működését s azóta a tagok száma lassan bár, de fokozatosan (évről-évre átlag mintegy 10-esével) növekedett. A tagok létszámát így állapítják meg az egymást követő években:

73, 80, 83, 82, 95, 105, 123, 129, 139, 156. Ennyi volt a mult év elején. Mostani kimutatásunk az eddigieknél örvedetesebb gyarapodást mutat, a mennyiben a mult év végén nemcsak az átlagos tizzel, de három tized több tagot 185-öt regisztrálhattunk (ide nem számítva a most bejelentendő újabb 9 tagot). Ennek fele természetesen gyarapodás, felét abból nyertük, hogy az anyaegyesületnek több olyan tagját iktattuk szakosztályunk névsorába, a kik az Erdélyi Múzeumot járatták, tehát a szakosztály tagságának legfőbb elnyét élvezik. Ezeken kívül még mintegy 25-en kapják kiadványainkat többnyire lapok és folyóiratok.

Mindössze véve tehát 210 volt a mult év végén a létszáma annak a kis körnek, a melyet mi — hogy úgy mondjam — a mi szellemi fogyasztó közönségünknek tekinthetünk. Nem kiesnylendő szám vidéki egyesületnél, annak is csak egyik szakosztályánál, több mint kétszerese a tiz évvel ezelőtti tagok létszámának; de semmi esetre sem annyi, a mennyivel megelégedhetnénk s legkevésbé sem annyi, a mennyi arányban állana szakosztályunk szellemi működésével s e téren elért örvedetes gyarapodásunkkal.

A taggyűlés terén tehát t. közgyűlés nagyobb serénységet kell jövőben kifejtenuk, hogy megfelelhessünk kitűzött célunknak, fokozottabb igényeinknek, s hogy egyúttal szellemi működésünknek anyagi eszközeit neveljük.

Választmányunk e célból nagyobb actiot készűl megindítani. Kinyomatuk az Erdélyi Múzeum 10 évfolyamának tartalomjegyzékét s azt e napokban 500 példányban fogjuk szétküldeni az erdélyi részek s az egész ország nyílt közönségéhez, csatlakozásra, anyagi támogatásra híván fel azt. Hogy nagyobb sikert érjünk el, kérnünk kell szakosztályunk minden egyes tagját, vegye szívére felhívásunkat s igyekezzék ismerősei, barátai körében tagokat gyűjteni; mert nagy szükségünk van arra már csak azért is, hogy folyóiratunkat eddig terjedelmében fentarthassuk és tovább fejleszthessük.

A tagok szaporodásánál örvedetesebb képet mutat szakosztályunk 10 évi fejlődése a szellemi téren, a tud. működés gyarapodása s kiadványai tekintetében.

Kiadványaira nézve a szakosztály megalakulásakor azt határozta, hogy azok „fűzetenként, alkalom szerint fognak megjelenni, határozatlan számban és egyenként határozatlan terjedelemben, de minden évben összesen 20 nyomtatott íven.“ E célra a szakosztály a Múzeum-egylettől 1000 frt átalányt kapott évenként. Kiadott az első évben (1884-ben) 4 fűzetet 22 ívnyi terjedelemben, a 2-dikban ismét 4 fűzetet 21 íven, a 3-dikban újra 4 fűzetet 21 íven. A 4-ik évben (1887-ben) a Múzeum-egylet átalányát 1000 frtról 1500 forintra emelte fel s akkor már 5 fűzetet adott ki a szakosztály 30 íven s jövendőre nézve elhatározta, hogy azon túl kiadványai évenként 6 fűzetben, 2--2 havonként fognak megjelenni, 5 ívnyi (egész évben tehát 30 ívnyi) terjedellel.

Szakosztályunk kiadványainak ez a második fejlődési foka tartott 1888—1891 évig, a midőn fokozatosan emelkedett az évfolyam íveinek száma 33, 35, 36, 37 ívig.

A Múzeum-egylet méltányolván a szakosztály működésének örvedetes fejlődését, átalányát 1892-re 1800 frtra emelte fel. Szakosztályunk ennek következtében merész lépésre határozta el magát: kiadványait havi folyóirattá alakította át s az eddigi hosszú cím helyett „Erdélyi Múzeum“-nak nevezte azt el. Innen kezdődik kiadványainknak 3-ik fejlődési fokozata, a midőn íveinek száma 41-re emelkedett.

Sajnos, hogy ez a kedvező helyzet csak egy évig tartott. A Múzeum-egylet a mult évben pénzügyi helyzeténél fogva kénytelen volt átalányunkat 300 frttal lejobb ismét 1500 frtra szállítani s így mintegy kivette a talapatot alólunk, a melyen a havi folyóirat magaslátára emelkedtünk.

De mi az egyszer elért niveauról alább szállani nem akarván, fentartottuk azt a mult évben is havi folyóirat alakjában s fenn kívánjuk tartani jövődében is, abban a reménységben, hogy az 1800 frt átalányt a Múzeum-egylet pénzügyei javulásával visszanyerjük, vagy ha nem, saját erőnkől tagyűjtéssel és másféle eszközökkel fogjuk pótolni a hiányt.

A szellemi munkásság eredménye, kiadványaink terjedelme tehát 10 év alatt megkétszereződött, 20 ívről 40 ívre emelkedett s 4-éd évi folyóirathól havi füzetekké nőtte ki magát. És (a mi csaknem páratlan az egyesületek életében) a kétszer-annyit ugyanannyi tagsági vagy előfizetési díjért adjuk, mint 10 évvel ezt ezelőtt a felényit, helybelieknek 3, vidékieknek 2 frtéért. Ugy, hogy bátran elmondhatjuk, hogy a mi szakosztályunk tagsági díja s a mi ezzel egy jelentésű, a mi folyóiratunk aránylag a legesőbb az egész országban.

S azt hiszem azt is elmondhatjuk szerénytelenség nélkül, hogy munkatársaink sorában olyan kitünőségekkel dicsekedhetünk, a kik nagy országos egyesületek is diszére válnának.

A mult évfolyamban kiadtunk 21 önálló dolgozatot, 23 hazai könyvről s 16 külföldi munkáról szóló ismertetést és bírálatot, a különféle rovatában 42 közleményt; ezeken kívül Repertorium, Folyóiratok szemléje, Szakosztályi értesítő élenkítették és tették teljesebbé kiadványunkat. Mennyiség tekintetében is csak 2 ívvel adtunk kevesebbet, mint tavaly (39 ívet), 300 frttal kevesebb átalány mellett.

Adhattunk volna többet is. Munkatársaink valósággal ostromolnak nagyobb dolgozatokkal, a melyek közül nem egyet kellett visszaadnunk kimért terünkre való tekintettel.

A mult közgyűléstől megbízást kaptunk Apáczai Csere János székfoglalójának kiadására. Febr. füzetünk mellékleteként fog megjelenni.

Nem volna teljes 10 éves pályafutásunkra való visszatekintésünk, ha meg nem emlékeznénk azokról a férfiakról is, a kik ez alatt az idő alatt szakosztályunk élén állottak s a kiknek az elért eredményeket legnagyobb részt köszönhetjük.

Szakosztályunk első elnöke volt *Hóman Ottó*, alelnöke *Felméri Lajos*, titkára *Schilling Lajos*, a ki lelkes buzgalommal tiszteletdíj nélkül szerkesztette kiadványaink 3 évfolyamát. Első választmányi tagok voltak: *Szamosi János*, *Hegedüs István* és *Ferenzi Zoltán*. 1885 folyamán *Hóman Ottó* eltávozván *Kolozsvárról*, helyébe alelnökké *Felméri Lajos*, alelnökké *Szamosi János* választottat. Az 1887 év elején *Felméri Lajos* és *Schilling Lajos* egyéb elfoglaltatásai miatt visszalépévn addig viselt tisztségeikről, elnökké *Szamosi János*, alelnökké *Szász Béla*, titkárrá *Hegedüs István* választottat. *Hegedüs István* 1891 elején a budapesti egyetem tanárává nevezetvén ki, helyébe titkár-szerkesztővé *Szinnyei József* lépett, a ki a mult év derekáig szerkesztette folyóiratunkat. A választmányban az első évben választottakon kívül működtek még: *Szász Béla*, *Felméri Lajos*, *Schilling Lajos*, *Erődi Béla*, *Török István*, *Farkas Lajos*, *Fazakas József*, *Szádeczky Lajos*, *Széchy Károly*. Elismeréssel kell neveiket regisztrálnunk 10 éves pályafutásunk eredményei elősorolásánál.

A mult év történetéből még annyi van hátra, hogy bemutassuk zársummadásunkat és a folyó évre előirányzott költségvetésünket.

Zársummadás 1893-ról.

A) Bevétel:

	Előirányzat.	Tényleg.
Pénztári maradék 1892-ről	323 frt 94 kr.	323 frt 94 kr.
Átalány a Múzeum-egylettől	1800 „ — „	1500 „ — „
Tagsági díjakból és hátralékokból	150 „ — „	232 „ — „

Előfizetésekből és nyomtatványok eladásából	60 frt — kr.	58 frt 46 kr.
Intercalaris kamatokból	40 „ — „	34 „ 43 „
	2373 frt 94 kr.	2148 frt 83 kr.

Tehát kevesebb a bevétel 225 frt 11 krral.

B) Kiadás:

	Előirányzat.	Tényleg.
Az Erdélyi Múzeum, 10 füzet, 37 $\frac{1}{4}$ (előir. 40 iv) iv nyomtatása, füzése, boríték	800 frt — kr.	725 frt 68 kr.
Írói tiszteletdíj	1000 „ — „	864 „ 71 „
A szerkesztő tiszteletdíja	300 „ — „	300 „ — „
Irodai, költség expeditio (írnok 12 frt, czimszalagok 18 frt, felszólítás fizetésre 2 frt, postabélyegek stb.)	60 „ — „	76 „ 51 „
Szolga díjazása	30 „ — „	30 „ — „
	2190 frt — kr.	1996 frt 90 kr.
Pénztármaradék 1893. év végén	183 „ 94 „	151 „ 93 „
	Egyenleg mint fenn:	2148 frt 83 kr.
Az előirányzottnál kevesebb a kiadás		193 frt 10 kr.
Az előirányzottnál kevesebb a maradék		32 „ 01 „

Költségvetési előirányzat 1894-re.

A) Bevétel:

Pénztármaradék 1893-ról	151 frt 93 kr.
Átalány a Múzeum-Egylettől	1500 „ — „
Tagsági díjakból 1894-re és hátralékokból	250 „ — „
Előfizetésből és nyomtatványok eladásából	70 „ — „
Intercalaris kamatokból	30 „ — „
Összes bevétel:	2001 frt 93 kr.

B) Kiadás:

Ez Erdélyi Múzeum nyomtatása, füzése 10 füzet 3 $\frac{1}{2}$ ívvel összesen 35 iv	750 frt.
Írói tiszteletdíj (35×25 = 875)	850 „
A szerkesztő tiszteletdíja	300 „
Irodai költség, expeditio, írnok díjazása, nyomtatványok	70 „
Apáczai Csere János beszéde (52.50 + 4.40 + 4.80 + 30 = 91.70)	100 „
Szolga díjazása	30 „
Összesen:	2100 frt — kr.
Valószínű hiány	98 frt 07 kr.

A mi hiány mutatkozik, azt vagy a reménylett átalány-emelésből, vagy a tagok szaporodása által nyerendő tagdíjakból, vagy végső esetben rendkívüli megtakarításokkal kívánjuk elenyésztetni.

Új tagok toborzására fektetjük a fő súlyt. Lesz szerencsém ma is új 9 tagot bejelenteni. Szakosztályunk 10 éves pályafutásának eredménye után azt hisszük jogos önérzettel fordulhatunk további és nagyobb mérvű pártfogás kéréssel a hazai művelt közönséghez, hisszük és reméljük, hogy támogatni fog

minket abban a törekvésünkben, hogy szakosztályunkat tovább fejlesszük, folyóiratunkat megtartsuk mai terjedelmében, hogy szellemi niveauját még feljebb emeljük, hogy itt erdélyi hazarésünk fővárosában egy tudományos irodalmi góczpontot létesítsünk s annak központjává szakosztályunk közlönyét, „Erdélyi Múzeum”-unkat tegyük.

Eme törekvéseink előmozdítására terjesszük a közgyűlés elé módosított ügyrend — szervezetünket; ennek előmozdítására kérjük taglársainkat új tagok gyűjtésére.

Nem magán érdek — hazafias ügy támogatására emeljük fel kérő szavunkat. A hazát szolgálni sokféleképp lehet, de alig van szebb tér erre, mint a tudomány, a cultura, az általános művelődés terjesztése. A mit őseink karddal szereztek, nekünk béke idején munkával kell megvédenünk, tudománnyal tovább fejleszteniünk.

Ennek a szolgálatában áll egyesületünk, szakosztályunk. A ki ezt támogatja: a hazának, a közjónak tesz vele szolgálatot. A hazaszeretetnek ősi magyar virtusa ma napság csak a komoly munka terén érvényesülhet. 10 év út-törő munkája egyengette előttünk az utat: a második decenniumot kezdjük el újult erővel, hittel és bizalommal, folytassuk kitartással, hogy nemzeti létünk második ezerévébe azzal a felemelő öntudattal léphessünk át, hogy hazánknek és nemzetünknek „megfizettük, a mivel tartozánk” s megtettük mindazt, a mi e téren tőlünk várható.

Kolozsvárt, 1894. jan 19-én tartott vál. ülésünkben.

SZAMOSI JÁNOS,
elnök.

SZÁDECZKY LAJOS,
titkár.

A zajos tetszéssel fogadott jelentés tudomásul vétele után *Moldován* Gergely olvasta fel *Ferenzi* Zoltán számvizsgáló társával irt jelentésüket, mely szerint a számadásokat teljes rendben találták s indítványukra a közgyűlés a pénztárkezelő elnöknek a szokásos fölmentvényt megadta és a pénztár önzetlen, pontos és lelkiismeretes kezeléseért köszöszönetét nyilvánította. A választmány költségvetési javaslata elfogadtatott.

Azután a szakosztály szabályzatának ill. ügyrendjének a választmány által előterjesztett tervezetét fogadta el a közgyűlés. (Külön közöljük.)

Elhatározta továbbá, hogy a f. évben minden hó első szombatján fogja rendes havi üléseit megtartani.

Új tagokul jelentkeztek és megválasztottak a következők: Dr. *Török* Imre gyakorló orvos Kolozsvárt, dr. *Bartók* Jenő ev. ref. káplán Kolozsvárt, *Bencze* Miklós tanárjelölt (mindhármat ajánlja a titkár), *Bazó* Mózes, *Bordó* Árpád, *Keith* Károly, *Olti* Mózes, *Rácz* Sándor tanárjelöltek (aj. Veress Endre) és *Somló* Bódog joghallgató (aj. Krenner Miklós).

Végül a tisztújítás ejtetett meg *Moldován* Gergely és *Veress* Endre szavazatszedő biz. tagsága mellett. Beadatott 23 szavazat s megválasztottak az új ügyrend alapján három évre tisztviselekül s vál. tagokul a következők: Elnökké *Szamosi* János dr.; alelnökké *Márki* Sándor dr.; titkárrá és szerkesztővé *Szádeczky* Lajos dr. egyetemi tanárok. Választmányi tagokká: *Farkas* Lajos dr., *Fazakas* József t. képezdei tanár, *Felméri* Lajos dr., *Ferenczy* Zoltán könyvt. igazg., *Finály* Henrik muz. egyl. főtitkár, *Gyalui* Farkas dr. hírlapíró, *Kanyaró* Ferencz univ. főgymn. tanár, *Lindner* Gusztáv dr., *Moldován* Gergely

dr., Nagy Károly keresk. akad. tanár, Schilling Lajos dr., Szász Béla dr., Széchy Károly dr., Török István dr. ev. ref. főgymn. igazg., Vajda Gyula dr. r. kath. főgymn. igazgató.

Ezzel elnök a közgyűlést bezárta.

III. Február havi ülés.

Szakosztályunk f. é. február havi ülését az első szombaton, 3-án d. u. 5 órakor tartotta, az egyetem bölcsészeti kara VIII. tantermében, Szamosi János elnöke alatt.

1. Moldován Gergely dr. tartott felolvasást „Székelyek-é a mőczok?” cím alatt. Az „Erdélyi Múzeum”-ban fog megjelenni.

2. Gyulai Farkas dr. olvasott fel „Egy székely katonaköltőről a mult századból”. Az „Erdélyi Múzeum” fogja közölni.

3. Új tagokul jelentkeztek és felvétettek: Schäser F. könyv- és papirkereskedő Szászvároson (előfizető) aj. az elnök; a pozsonyi állami főrealiskola igazgatósága (aj. Márki Sándor); a zilahi ev. ref. főgymnasium (aj. az elnök.)

4. Titkár jelenti, hogy az „Erdélyi Múzeum” eddigi 10 évfolyamának tartalomjegyzékét előfizetési és taggyűjtési felhívással a választmány határozata alapján 500 példányban szétküldötte. Kéri a tagtársakat a felhívás terjesztésére és tagok gyűjtésére.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsélet-, nyelv- és törté- neptudományi szakosztályának

ÜGYRENDJE.

I. fejezet. A szakosztály célja és az arra szolgáló eszközök.

1. §. Az Erdélyi Múzeum-Egylet kebelében alakult bölcsélet, nyelv- és történettudományi szakosztály föladata a tárgy körébe eső tudománysszakok művelése.

2. §. Tárgykörébe tartoznak az összes bölcsészeti, nyelvészeti, történelmi, földrajzi és társadalmi tudományok, a jelenkor politikai, valamint vallási, illetőleg felekezeti kérdéseinek kizárásával.

3. §. A szakosztály céljainak előmozdítására szolgálnak: 1) a szakosztály havi ülésein tartandó felolvasások, előadások, s esetleg tudományos kérdések felett való vitatkozások; 2) a szakosztály folyó íratá az „Erdélyi Múzeum“; 3) évenként egy-két népszerű tudományos felolvasás.

II. fejezet. A szakosztály tagjai.

4. §. A szakosztály tagjai:

a) Az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító, igazgató és részvényes tagjai közül azok, kik a szakosztály céljainak előmozdítására a szakosztály tagjaiul jelentkeznek.

b) Minden magyar honpolgár, ki a szakosztály tárgykörébe tartozó tudománysszakok valamelyike iránt érdeklődven, a szakosztályba lépni óhajt. A felvétel akként történik, hogy a jelentkezőt a szakosztály valamely tagja ajánlja, fölvétele iránt a szakosztály rendes havi ülése határoz. A szakosztály a tagok névsorát időközönként közli a Múzeum-Egylet igazgató választmányával.

5. §. A szakosztály tagja, ha nem egyszermind múzeum-egyleti tag, tagdíj fejében évenként, ha helybeli lakos, három, ha vidéki lakos két forintot fizet. A tagsági díj az év első negyedében fizetendő be, a hátrálékok apr. 15-étől kezdve postai megbízás útján szedetnek fel.

Azok a szakosztályi tagok, kik a Múzeum-Egylet tagjai, külön tagsági díjat nem fizetnek.

6. §. A szakosztály ülésain minden tag részt vehet, azokon tanácskozási, indítványozási és szavazási joga van, a saját vagy más dolgotát fölolvashatja vagy fölolvastathatja (de a sorrend megállapíthatása céljából idején jelentse be a titkárnak), a dolgozatokért, ha a szakosztály folyóiratában megjelennek, a megállapított tiszteletdíjra igényt tarthat.

7. §. Az egyszer belépett, illetőleg fölvetett tag mindaddig az marad, míg kilépési szándékát be nem jelenti s kötelességeinek tagsága idejére eleget nem tesz.

III fejezet. A szakosztály tisztviselői.

8. §. A szakosztály minden esztendőben, rendes évi közgyűlésén általános szótöbbséggel, titkos szavazással tagjai sorából választ három évre elnököt, alelnököt, titkárt és tizenöt választmányi tagot. A választmány egy harmada minden évben kilép és pedig az első két évben sorshúzás útján, a többiekben a megválasztástól számított 3-3 év elteltével. A szakosztály tisztviselői és a vál. tagok együtt alkotják a választmányt, mely a szakosztály ügyeit vezeti. A szakosztály tisztviselői s választmánya (kivéve a titkárt, mint az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztőjét, l. 19. §.) díjazásban nem részesülnek.

IV. fejezet. A szakosztály gyűlései.

9. §. A szakosztály gyűlései: 1) rendes havi ülések, 2) választmányi ülések, 3) közgyűlések.

10. §. 1) A rendes havi ülések oly összejövetelek, melyeken szak tudományi fölolvadások vagy előadások, esetleg tudományos vitatkozások tartatnak. Havi ülést (jul. és aug. hó kivételével) rendszerint minden hónapban tart a szakosztály. Napját a közgyűlésen egy évre előre határozza meg. Ezek a havi ülések mindig nyilvánosak.

11. §. Választmányi ülés minden három hónapban egyszer, szükség esetén többször is tartatik. A választmány intézi a szakosztály belügyeit; a megválasztott új tagok névsorát átteszi a Múzeum-Egylet igazgató választmányához; intézkedik a szakosztály pénzügyének kezelése iránt a szakosztályi közgyűlés határozatának keretén belül; s tárgyalja az esetleges indítványokat. Választmányi gyűlésen érvényes határozat hozatalára legalább hat tag jelenléte szükséges.

12. §. 2) A közgyűlések a szakosztály szervezkedési és igazga-

tási ügyeit intézik. Közgyűlés rendszeren egyszer egy évben (január hónapban) tartatik, de szükséghez képest évközben bármikor egybehívható a választmány határozatára. Az évi közgyűlés főbb tárgyai: a választmány jelentése a szakosztály évi működéséről, a tisztviselőknak és választmánynak megválasztása, a következő évre a rendes havi ülések idejének megállapítása, a zárszámadás megvizsgálása; a költségvetés megállapítása s a beadott indítványok tárgyalása. Indítványok legalább egy héttel azelőtt bejelentendők, hogy a választmány előzetesen tárgyalhassa.

V. fejezet. Tisztviselők teendői.

13. §. Az elnök a szakosztály vezetője és képviselője; egybe hívja az üléseket, megállapítja azok tárgysorozatát s a szakosztály mindenemű gyűlésén elnököl. Szavazásnál a szavazatok egyenlősége esetében dönt. A választmány határozatainak foganatosítására fölügyel.

14. §. Az alelnök az elnöknek akadályoztatása esetében helyettese.

15. §. A titkár viszi a szakosztály levelezését, számon tartja a szakosztály tagjait és a bejelentett értekezéseket, gondoskodik a gyűlések idejének kihirdetéséről, a gyűlésekről jegyzőkönyvet vezet, (melyet az elnök s általa e célra fölkért két tag hitelesít), esetleg (p. népszerű előadások alkalmával) az előadások vagy szükség esetében szakosztályi határozatok kivonatos közléséről sajtó útján gondoskodik; szerkeszti a szakosztály folyóiratát.

16. §. Az elnök és titkár a Múzeum-Egylet igazgató választmányának tagjai.

VI. fejezet. A szakosztály kiadványai.

17. §. A szakosztály a maga elébe tűzött tudományos cél elérésére időnként értesítőket, önálló füzeteket, esetleg időhöz kötött folyóiratot ad ki, ezek terjedelmét, megjelenési módozatait s idejét az Erdélyi Múzeum-Egylettől e célra rendelkezésére bocsátott átalány tekintetbe vételével megállapítja.

18. §. A szakosztály minden tagja, valamint az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító, igazgató és részvényes tagjai megkapják a szakosztály folyóiratát.

19. §. A szakosztálynak külön vagyona nincs, a Múzeum-Egylettől rendelkezésére bocsátott átalányt tudományos céljai előmozdítására fordítja, tisztviselői ingyen működnek, csak a titkár mint szerkesztő részesül évenként a költségvetésben előre meghatározandó tiszteletdíjban.